

Adalékok a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez.

(Első közlemény.)

Ács (*alē* MünchC., *alch* Schlägli Szój. 1311. sz., Besztercei Szój. 746. sz., *álch* Telegdi; *áts* Calepinus, Pázmán; *ács* Gömör-m.) «faber lignarius; zimmermann», *ácsság* «ars fabri; zimmermannshandwerk»; *ácsol-* «fabrico, fabrefacio; zimmern» (NySz., MTsz.).

< Török *āčēi*, *aγāčēi*: taranči *jaγāšēi* «der holzarbeiter, zimmermann» (плотникъ; *jaγāšēilik* «die holzarbeit, zimmerarbeit, das gewerbe des zimmermannes»; RADL. III: 40.) a taranči *jaγāč* = köztör. *aγāč*, ozm. *a'āč*, *āč*, csagat. *jīγāč*, csuvas *jīwēš*, *jēwēš* «baum, holz» szó képzése.

Már FÁBIÁN ISTVÁN említi, hogy a magy. *ács*, *ács* szó végzetében ép úgy mint a *szatács*, *szües* és *bölcs* szavakéban a török *-či* nomen actoris képző rejlik (NyK. 2: 2.), ujabban pedig VÁMBÉRY írja (Magy. Ered. 300.), hogy *ács* szavunkban «összevonást sejt a török alakból: *agašēi*, *aačēi* ,a fás ember, a faműves, a gerendás ember' (ebből: *agač*, *aač* ,élő és kivágott fa, gerenda')». Bár VÁMBÉRY utal arra is, hogy «hasonló alakulás van a török *temirži* ,kovács' szóban (ebből: *temir* ,vas')», a tőle idézett török *agašēi*, *aačēi* ,faműves' mégis csak föltevéses adat, melyről csak most derül ki RALLOFF szótára alapján, hogy valahol tényleg használatos a törökségben. Megjegyzendő, hogy ép olyan kifejezés, mint a taranči *jaγāšēi* a mongol és kalmuk *modoči* «der holzarbeiter, zimmermann od. tischler» (SCHMIDT 220; kalmuk Učebn. 11.) ettől: *modon* «baum, holz» (v. ö. kirgiz *agaš ustasi* «плотникъ»; «zimmermann» БУКИН 118. és jakut *mas-ūsa* «zimmermann» = *mas* «baum» + *ūs* «handwerker» + *-a* suffix. person. 3.). Ezek szerint a régi s a palóczban ma is dívó *ács* alak *l* járulékmássalhangzóval bővült

úgy mint a *bölcső*, *gyümölcs*, *erkölcs*, *bulcsú*, *bolesát* (ma: *búcsú*, *bocsát*) s több más ily hangalkatú török eredetű szavunk.

acsari (Heves-m.) «fanyar; sauer, herb»: *acsari bor* «sauerer wein». — **icsar** (Hegyalja) «lőre, csiger; sauerer wein, tresterwein» (MTsz.).

< Csagataj, azerbajdsán *ačar* (آچار) «sauer, säure; sauer eingemacht; in essig eingemachte fruchte und gemüse» (اكشيله تربييه اولمش ميوه و سبزوات, ترشی, SEJKH SZULEJMAN 6; RADL. Wb. I : 503.), mely az ozm., krimi-tatár *ači* = volgai-tatár *äče*, altaji-tatár *ačū*, jakut *asi*, csuvas *jüžé* «sauer, bitter, salzig, herb», krimi-tatár, teleut *ači-* «säuern; sauer werden» és csagataj *ačamlı* «ein saueres zugericht» szavak családjába tartozik (RADL. Wb. I : 503, 511.).

Az *acsar-i* alaprésze s a vele azonos *icsar* e szerint voltakép «sauer, herb» jelentésű, e jelzőt különösen a borra alkalmazva. Megjegyzendő, hogy az utóbbi változat esetleg török alapú is lehet úgy mint a *csipa* (= tör. *čapak*), *tinó* (= tör. *tana*), *tiló* = volgai-tat. *talké*) stb. török eredetű szavakban. Tekintve a magyar szónak földrajzi elterjedését, ez esetben palócz-kún hatásra is gondolhatunk.

ár-ik (Moldva) «romlik, rothad, poshad (főtt étel, málé, víz); verderben (intr.), faulen, schlecht werden (gekochte speise, wasser»; MTsz.); **árt-** «noceo, officio; schaden» (*ártalom* «nocumentum; schaden, schädigung», *ártatlan* «innocens; unschuldig»; NySz.).

< Kirg., taranči, volgai-tat. *az-* «verdorben werden, schlecht werden, sich verschlimmern; (krimi-tat., kirg.) «sich abhärmen, abmagern» (volgai-tat. *žarasi azyan* «die wunde hat sich verschlimmert», kirg. *žaram azdı* «meine wunde hat sich verschlimmert»; RADL. I : 557; OSZTROUM. 5.), csag., ozm. *az-* id. (*it turganča aznajiz* «je länger das fleisch steht, desto mehr verderbt es sich»; BUDAG. I. 37.); innen: *az-dir-* (causat.) «schlecht machen, verderben; mager machen, verursachen dass jemand mager wird, abnimmt» (RADL. I : 580—1.).

A magy. *ár-ik* igével s *árt-* causativum képzésével BUDENZTŐL egybevetett rokon nyelvekbeli adatoknak, jelesen az ÉV. *ūr-* «ab-

mager» (*ürém* «mager» = ÉO. *ōrēm* id.), *ārt-* (KV. *ōrt-*, KLV. *oart-*, TV. *art-*) «müde, matt werden» és zürj. *or-* «matt werden, ermatten; vergehen, hinschwinden, schaden leiden» igéknek (MUGSz. 754.) alakilag és jelentésben szorosán egyező másai: volgai-tat., kún, csagat., ujj. *ar-* «matt, müde werden», köztörök *ari-* «abmagern, mager werden; mager, krank, siech, hinfallig sein; ermatten, müde werden, schlaff, abgestumpft werden» (innen: *arik* «mager, abgemagert, schwach, matt, siech» = taranëi, keleti török *oruk* id.; RADL. I: 244, 266, 268, 1057.), minélfogva azok régi török jövevényszóknak tekintendők (v. ö. a zürj. *o*, vogul *ū*, osztj. *ō* hangzóra nézve: ÉV. *ūp* «tante; ältere schwester» = ÉO. *ōpi* «ältere schwester; tante, schwester des vaters» = zürj. *ob* «tante» = csuv. *appa*, kirk., volgai-tatár, csagat. *apa* «ältere schwester», tobolszki tat. *aba*, *ābe* id.; vog. *sun* «schlitten» = magy. *szán* = csuv. *šonā*, *šunā*, volgai-tat. *čana*). Jobban megfelel a magy. *ár-ik* általánosabb «verdorben werden» jelentésének a török *az-* ugyanilyen értelme, melyet e szerint a gyakori tör. *z* = magy. *r* hangmegfeleléssel a magy. szó mintaképeének is vehetünk. Megjegyzendő, hogy VÁMBÉRYnak ujjur *arta-* «ártani, károsítani» (a Kudatku Bilik-ben: «schaden, böses tun») adatát (NyK. 8:128.), melynek alapján BUDENZ (NyK. 10:77.) e szót a magy. *árt-* igével «ösrokonnak» minősítette, RADLOFF (I:319.) *arda-* alakban «zu grunde gehen, umkommen, verderben» fordítással adja, a mint e szó ma is él a szagaj, kojbal, kaacsincz és *arta-* alakkal a teleut nyelvjárásokban (u. o. 309; портиться VERBICZKI). Az ekkép intransitivumnak bizonyuló ujjur, altaji *arda-*, *arta-* a transitivum magy. *árt-* igével nem egyeztethető; ellenben jól felfogható ez az *ár-ik* mellett mint magyar képzés, úgy mint a szintén török eredetű *gyül-* alapszó mellett a *gyült-*.

arat- «meto; ernten» (*aratás* «messio; ernte»; *arató* «messor; messis; falx; schnitter; ernte; sense»; NySz.).

< Csag. *ora* (اورامق) «mähen, ernten; auf einen haufen zusammenbringen» (اورامق, اورامق; SEJKH SZULEJMÁN 29; RADL. I:1408.), ozm. *ora-* «moissonner, couper le blé avec la faucille» (BARB. DE MEYNARD I:148.), mely mellett köztörök alak: *or-* «mähen, ernten, schneiden» = csuv. *vir-* «ernten» (innen: kojbal, szagaj, kirk. *orak*, csag., ozm., krimi tatár *orak*, volgai-tatár *orak*, baskir *urak* «sichel; ernte»; RADL. Wb. I:1047, 1049, 1061.).

Számon kívül hagyhatjuk BUDENZnek ama nézetét (MUGSz. 75f.), mely a török eredetű *tarló* (= kirk. *tarlau*) és *sarló* (= csuv.

şorlâ) névszókból csak újabban elvont s nyelvtörténetileg nem igazolható *tarol-* és *sarol-* igékre támaszkodva a cserem. *tured-*, *türed-* «ernten» igével véli társíthatónak *arat-* szavunkat annál is inkább, minthogy magyar magánhangzós szókezdet egyáltalában nem felelhet meg cserem. *t* szókezdőnek. Kétségtől egybefügg azonban a magy. *arat-* szóval a votják *aral-* «ernten» (*aras* «schnitter»). *aram kuro* «stoppel»); de tekintve hogy ez utóbbi szó már a zürjénben sem ismeretes, legalkalmasabban úgy magyarázhatjuk a két adat kapcsolatát, hogy mindakettő a török *ora-* «ernten» szó átvétele egy olyan régi nyelvjárásból, melyben az első szótag *o-*-jának *a*-féle ejtése lehetett, a mint ez a *kancsó*, *apró*, *apol-*féle (magy. *a* = tör. *o* hangmegfelelést mutató) adatokból is következtethető. Újabb átvétele a tatár *or-*, *ur-* szónak a vog.: PV. *ur-l-* (*tép vur-láşw*) «ernten», KV. *vor-laxt-*, TV. *urql-* id., mely mellett átjött a «sarló» *urak* neve is a KV. *voréş*, PV. *uréş* alakban.

Különös magyarázatra szorúl az *arat-* képzője. Nem gondolhatunk ennél a *vezet-*, *szeret-* igék intensív képzőjére (MUGSz.); mert ilyen, csak kevés adatban fenmaradt s a magyar-török érintkezések korában élnek alig gondolható képző török eredetű alapszóhoz nem csatlakozik. Tetszetősnek látszik a *szánt*, *vet. gyűjt* fogalmilag kapcsolatos igék analogiai hatásának fölvétele, de még inkább jöhet itt figyelembe a csuvas *-at-*, *-ad-* præsensképző, melylyel személyragozva pl. a *pol-* (infin. *pol-as*, imper. sing. 2. *pol*) «sein» és *kala-* (infin. *kala-s*, imper. sing. 2. *kala*) «reden» igék így alakúlnak: *poládép*, *poládén*, *polát* (dial. *poládé*, *polát*); *polátpér*, *poláttér* (dial. *poládér*), *polássé* (dial. *polátté*); *kaládép*, *koládén*, *kalát* (dial. *kaládé*, *kalát*); *kalátpér*, *kaláttér* (dial. *kaládér*), *kalássé* (dial. *kalátté*); I. BUDENZ: NyK. 1: 355. és ASMARIN: 291, 318.). Ha oly törökségből került az *arat-* szó nyelvünkbe, melynek præsensképzése egynemű volt a mai csuvaséval — s ezt, tapasztalva a magyar nyelv török elemeinek jó részén mutatkozó csuvaszerű vonásokat, bizvást föltehetjük — igen alkalmasan volt elvonható az *-ad-* (illet. *-at-*) képzővel jelentkező alakokból a magy. *arat-* tő, mely ezzel magyaros alakot is nyert.

árkány (Kis-Kún-Halás) «félig lószőrből, félig kenderből font s a végén hurkos kötél, a melylyel a szilaj lovat a ménesből kifogják; strick aus pferdehaar und hanf mit einer schlinge am ende zum pferdefangen» (MTsz.).

< Csagataj, kirgiz, volgai-, krimi-tatár *arkan* «dicker strick, strick aus pferdehaar» (RADL. I: 288.) = ozm. *oryan* «ein dicker strick, tau, seil» (u. o. 1061.). — V. ö. altaji-tatár, teleut *arşamçi* «strick aus pferdehaar», tarançi *arşamçi* «falle, schlinge»

(u. o. 299.) = mongol *arγamči* «strick» (SCHMIDT 16.), burjät *argamđi*, *argamđe* id. (CASTRÉN).

Előfordulásának földrajzi helyénél fogva a magy. tájszó kún eredetűnek gondolható. Ugyane török szó átvétele a lengyel, kis- orosz és bolgár *arkan* «tau, strick, schlinge zum pferdefangen» (MIKLOSICH: EtWb. 4.), de fogalmi természeténél fogva bajosan gondolható, hogy a lótenyésztő kúnsági nép e szót a hegylakó ruthénektől kapta volna, kikkel különben a közvetlen területi kapcsolat is hiányzik.

ártány (*artan* 1247-iki oklevélben) «verres, majalis; exsecta sus; verschnittener eber» (NySz.); «kiherélt disznó» (Soprony-m., Balaton-vid.; Tsz.).

< Török **artān*: altaji-tat. (šor) *arlān* «castrirt» (*arlān at castrirtes pferd, wallach*) ettől: *arla-* «castriren» (RADL. I: 304.).

Az *ártány* valódi értelme e szerint: «herélt». A benne fölvetett *rl* > *rt* hangváltozás olyan mint a kirgiz *ertä-*, altaji-tat., lebed., teleut *ärtä-* «satteln» = tuba-tat. *ārlä-* id. (ettől: kirg. *er*, altaji *är* «sattel» a *-lä-* denominativummal) szóban *s* változata a keleti törökségben (pl. kazak-kirgizben, szagajban s jakutban) ismeretes *rl* > *rd* hangváltozásnak, mely tövégi *r* és képzőbeli *l* csatlakozása esetén szokott beállani (pl. kazak-kirg. *žar-dä* «bettler», *žar-dik* «befehl» = kirg. *žarlı*, *žarlık*; jakut *samir-dä-* «regen», *žār-dä-* «schneien» a *samir* «regen» és *žār* «schnee» szókból a *-lä* denominativummal; I. LAPTYEV: 122; MELIORANSZKIJ: 26; BÖHTLINGK: 293.). Ha RADLOFF nézete helyes, mely szerint a šor *arla-* «castriren» az egyéb altajságban ismert *arla-* «reinigen, säubern, rein machen» szóval azonos, meg is találjuk e szónak *arda-* változatát a kojbalban és szagajban (RADL. I: 320.).

baka (Heves-m.) «marha lábszár bőre, a melyből bocs-kort készítenek; schienbeinhaut des viehes, von welchem man riemenschuhe macht» (MTsz.).

< Csagat. *bakaj* «das schienbein des schafes» (VÁMB. Stud. 245; *bakaj*, *bokaj* «wade»; u. o. 248.) = kirgiz *bakaj* «hufknöchel» (КОЗОНКИ ВЪ КОПЫТЪ; БУДАГОВ I: 234; КАТАРИНСКИЈ). — V. ö. kirgiz *bakalsak* «kleine hufknöchel, die letzten finger-gelenke» (маленькіе козонки въ копытѣ, послѣдніе суставы въ пальцахъ; u. o.), mandsu *bakalzi* «knochen beim pferde oberhalb des hufes und unter den köthaaren, huf- u. köthaare,

köthaare beim pferde» «кость выше копыта и ниже щетокъ, кость и щетки вмѣстѣ, щетки у копытъ лошади; ZACHAROV 471.) és volgai-tatár *bekel* (بَكَل) «köthaare beim pferde» (щетка у лошади. ноги; BUDAĞ. I : 263.).

E szerint a tájnyelvi *baka* eredeti értelme: «lábszár (illetőleg ennek alsó része) a marhánál» s midőn a bőrre alkalmazzák, «baka-bőr»-féle összetételből való elvonás. A végzetek viszonylása olyan a magyar és török alakokban, mint a *búza* = tör. *bozdaj*, *budaj* esetében. Tekintve előfordulásának helyét e tájszót kún eredetűnek gondolhatjuk.

bákány (Somogy-m., Göcsej) «kákabot, kákának buzogányos feje; binsesstock; der gerade aufrecht stehende kolbige stengel einer binsenart» (MTsz.).

< Kirg. *bakan* «stange, mit welcher man die filzdecke an der oberen lichtöffnung der jurte aufhebt u. richtet; шесть, которымъ поднимается и поправляется самая верхняя кошма въ кибиткѣ, закрывающая отверстие вверху; КАТАРИНСКИ 222.), baskir *bakan* id. (u. a.) = abakan-tat. *pakan*, kumandut. *pagan* «säule, pfahl, stütze» (столбъ, стойка, подставка), *kakan-bakan* «pfahl (zum einrammen; свая), teleut *pakana*, *pagana* id. (ВЕРБИЦКИ), tobolszki-tat. *bagan* id. (GIGANOV : 580.), volgai *bagana* «säule, pfahl, pfosten» (BUDAĞOV I : 233; BÁLINT), jakut *baġana* «pfahl» (BÖNTLINGK 126.) = mongol *baġana* «piou ou barre de bois sur laquelle on attache les tentes, pilier, colonne» (KOVÁLEVSZKI 1056.), «säule, Pfeiler» (SCHMIDT 98.), mandsu *baġana* id. (баканъ: шесть поддерживающій кругъ, сводъ въ юртѣ; упорка, подставка; ZACHAROV 473.).

E szoros alaki egyezés szerint a «bákány» tulajdonképen «kákabákány» = «kákabot», «botja, rúdja a kákának», a mely nevezet jól is illik a peczkesen kimagasló, nyúlánk és vastag növényszárra. Olyan nevezet tehát ez, mint a Dunántúl divó *bozogány* «bunkós tetejű sásféle; a nádnek bunkós teteje» (MTsz.) = *buzogány* «keule, streitkolbe».

bakó «carnifex, tortor; henker» (Calep., Moln. Alb.); «kínzó, csigázó, hóhér» (Székelység; Tsz.); egyéb helyeken ily szólásokban: «a bakó vágja le a fejed!» «a bakó vigyen el!» «gom-

bozzon le a bakó! » *bakó ojtsa el a gyertyádat!*» (Fehér-m.; Nyr. 17 : 135—6.).

< Csagat. *bokaul* (بوقاول, بوقاول; BUDAGOV átírása szerint: *bokoül*.) »polizeibeamter (so wurden in Grusien jene gericht-leute genannt, deren aufgabe die untersuchung und die voll-führung der gerichtlichen urteile war»; такъ назывались въ Грузіи лица, состоявшія при судебныхъ мѣстахъ и обяза-ныя изслѣдовать дѣла на мѣсты и приводить въ исполненіе судейскія рѣшенія; BUDAG. II : 396.), kún *bogaul* »placarius» (mely szó DU CANGE-nál: »scriba, publicus, tabellio»; franciaia »gressier»; I. KUUN: Cod. Cum. 105. és RADL. Cod. Cum. 73.) = uigur *bögäül* (بوقاول): *bögäül tutkaullarga* »den geheimen wachen und polizeiagenten» (VÁMB. Ujg. Sprachmon. 173.).

E szerint a *bakó* eredetileg általánosabb értelemben a »po-roszlót» helyettesíthette. Alakilag végzete (*bakó* < **bakól*) a *han-gya*, *körte*, *este*, dial. *bagó*, *bögö* (< *hangyál*, *körtvély*, *estvel*, *bagoly*, *bögöly*) hangváltozását mutatja, míg az első szótag magy. *a* = tör. *o* hang-megfelelése a *kancsó*, *apró*, *apol*-, *arat*-szavak ugyanily esetével egynemű. Megjegyzendő különben az utóbbi szempont-jából, hogy VÁMBÉRY (Stud. 243.) *bakaul* (بوقاول) alakot is közöl »ein hofbeamter der tatarischen fürsten; der mundschenk, speisenaufseher» értelemben, mely jelentéssel ŠEJKH SULEJ-MAN (83.) بوقاول (= *bögeül*, RADL. olvasása szerint: Cod. Cum. 73;

KÚNOS átírásában: *bukaul* = وکیل خرج, کھیا, آش خانہ ناظری
»hausmeister, hausverwalter, aufseher der küche») szót ír, jeléül annak, hogy ez a fentebbiekkel összefüggő. ZENKERNÉL (204.) is: *bakawul*, *bukawul* (بوقاول, بوقاول) »vorkoster an der fürstlichen tafel, oberkoch, koch». — SIMONYI szerint a magy. *bakó* »hóhér» = olasz *baco* »ein wort die kinder zu erschrecken, wie mit dem Ruprecht», úgy hogy »a ,hóhér» jelentés a ,mumus'-éből fejlődhe-tett» (NyK. 23 : 128.).

barom (accus. *barmo-t* VirgC., plur. *barmo-k* BécsiC.)
1. »pecus, jumentum; vied» (*eke-b*, *iga-b*. »jumentum; zugvied»; *vonó-b*. id.; *gulya-b*. »armentum; zuchtvied»; *apró-b*. »pecudes minores; kleinvied»; *ünő-b*. »vitula; kuhkalb»; *disznó-b*. »sus; schwein»; *juh-b*. »ovis; lamm»). — 2. (Kiskún-Halas) »barom-csorda; viedheerde». — 3. (Székelység) »baromvásár; viedmarkt». —

4. «ingens, rudis; ungeheuer, grob» (pl. «nagy barom álgyu» Hel-tai; «nagy barom üveg borok» Pázmány; NySz., MTsz.).

< Ujgur *barim* «habe» (*jilkisîn, barimîn anda altim* «ihre heerden und ihre habe habe ich dort genommen»; *altunîn, kümüšîn, arišîn, barimîn* «sein gold, silber, seinen reichthum und seine habe»; RADLOFF: Alttürk. Inschr. 136.), «bien» (*äbin, barimîn kop kälürti* «ils livrèrent leurs maisons et leur biens en grand nombre» THOMSEN: Inscript. de l'Orkhon 111, 120, 123, 129.); csagat. *barim* «das vermögen, reichthum» (VÁMB. Stud.), tkp. «das vorhandene» a *bar* «ist, existirt» igéből.

VÁMBÉRYNAK ez egybevetését (NyK. 8 : 130; Magy. Ered. 283.) támogatja az egész keleten «barom, marha» értelemben használt, de eredetileg «vagyon» jelentésű arab-török *mal* szón kívül különösen a magy. *marha* szó is, mely a régiségben általán «possessio, bona, opes» jelentésű. Hasonló példa a *jószág*, mely szintén főkép a baromra használatos.

(I.) **bëgy**, *bögy* (accus. *bëgyë-t, bögyö-t*) «ventriculus volatiliium; kropf»; (Csallóköz) «csecs; mutterbrust, zitze» (*vërës-bëgy* «rotkelchen»; *galamb-bëgy* «scrophularia minor; feldsalat»; *tyúk-bëgy* «anagallis; gauchheil»), *bëgyës, bögyös* «kropfig»; (Baranya-m.) «melles, nagyecsesű; grosse zitzen habend»; (Csallóköz, Somogy-m., Székelység) «kevély; akaratos; aufgeblasen, hochmütig; trotzig», *bëgyëszt-* «inflo; aufblasen» (*szüuet begyëztette* Illyefalvi), *bëgyëz-* «biggyeszt» (NySz., MTsz.).

(II.) **bëgyëk**, *bögyök* «bizonyos edények öblös része, mely a nyak alatt, mint tömött madárbegy kidudorodik s hasat képez (korsó, kancsó, palaczk, fazék, bögre, begyeke; tágas kidudorodott begyek); bauchiger teil eines gefässes» (CzF.); *bögyöke* (Vas-m.), *bögyöge* (Zala-m.) «kőkorsó, köcsög; steinkrug, langhalsiger milchtopf», *bëgyëkës* «öblös, hasas (edény); bauchiges gefäss»; *bëgyëgez* (Szatmár-m.) «öblösít, hasasít (edényt); bauchig machen (ein gefäss); MTsz.).

< Mongol *betege, betegi* «gésier des oiseaux» (птичий зобъ; KOWAL. 1113.), *betege* «kropf der vögel», *betegi* «geschwulst, blutgeschwür» (SCHMIDT 106.) = jakut *bötöğö* «vogelmagen» (*atax bötöğötö* «wade»; BÖHTLINGK 135.) = csagat. *pötege* (پوتگا) «magen, kropf der vögel» (VÁMB. Stud. 245.), *bötke, bötege* «magen,

bauch, kropf (der vögel); eine art futter (für das vieh); بر نوع علف اسیدر, معدة, قورساق, بوتکه و بوتکه; СЕЖКН SZULEJMAN 76.) = volgai-tatár *bütäkä* «kropf» (птичий желудокъ; OSZTROUMOV) = kirgiz *böteke* «niere» (почки у животныхъ), *betege* «niedriges gras, welches dem pferde als gutes futter dient (ни-зенькая трава, хоропій кормъ для лошадей; КАТАРИНСКИЕ) = baskir *bütägä* «federartiges pfriemengras (in den steppen); КОВЫЛЬ, степная трава; u. a.) = tunguz *bätägi* «vogelkropf» (CASTRÉN) = csuvas *þözegä* «vogelkropf».

A magy. *bëgy* és *bëgyëk* egyazon török-mongol szónak két nyelvterületről való átvétele. Az utóbbinak teljesebb végzettü mása, a *bögyöge*, *bögyöke* (e h. *bögyöge-korsó* = «begyes, bögyökös korsó», mint: *butykos* = «butykos korsó») pontos megfelelője a török *bötege*, *böteke* ejtésnek, számbavéve a magy. *gödény* = jakut *kütän* (csagat. *kotan*, mongol *çutan*) s ezenkívül a magy. *gügyü* («a le-
kaszált rend egy kis csomója») = tatár *küdü* hangviszonylását (v. ö. még: *gagya* < *gatyá*, *gyergya* < *gyertya*). Az *imëly* szónál (l. alább) fölhozott esetek megértetik különösen a mongol *beteři* (*betegi*) végzetének alapján a rövidebb *bögyök* alakot is, mint egyszerű változatot; de egész más úton keletkezettnek kell vélnünk a *bëgy* alakot. Ennek hang-megfelelése ugyanis a *bér* = altaji-tat. *perü*, csuvas *parü* = csagat. *birgü* szóéval egynemü, t. i. közvetlenül előképül **bedři* (= **bedeři* = mong. *beteři*) ejtést föltételez a középső hangsúlytalan szótag magánhangzójának olynemü elisiójával, a minőt ugyanitt a csagat. *bötke* (= *bötege*) s hasonlókép a magy. *borjú*-nak megfelelő csagat. *bozru* (= *bozaru*, tat. *bëzan*) esetében is tapasztalunk. Jelentés tekintetében figyelemreméltó, hogy a *bëgy*-nek növénynév gyanánt való alkalmazása (*galamb-bëgy*, *tyúk-bëgy*) a keleti törökségben szintén mutatkozik. Megjegyzendő mindezekhez, hogy BUDENZnek szószármaztatása, mely a magy. *bëgy*-et a finn *päkiä*, *päkkä* «caro crassior (sub pede)», mord. *pekä* «bauch», osztB. *puka* «kropf» szókhöz csatolja (MUGSz. 453.), hangtani nehézségeknél fogva (magy. *gy* ~ finn *kk*, mord. *k?*) fönn nem tartható.

bekecs (*bekes* Székelység) «szőrös bőrbéléssel és prémezzel ellátott, saját szabású téli felöltő» (CzF.); «bekesche, art pelzrock aus lammfell».

< Volgai-tatár *bekäc* «junges, weibliches schaf» (молоденькая овца самка; ASMARIN közlése), «ünbörjü; kuhkalb» (ВАЛИНТ); *bekäc-bärän* (бикич бярян) «lamm» (ягненокъ; КАЗА-

RINOV: Jizvjest. Obsč. Archeol., Jist. ji Etnogr. Kazans. Univers. V : 9.), *bégäč-bzau* (بيکاج يزاول, биҗячъ бзәу) «kalb» (теленокъ; MALOV u. o. 74.) e mellett: volgai-tatár *bégäč* «braut» (BÁLINT), «verlobtes mädchen, braut» (сговоренная дѣвица, невѣста; BUDAGOV I : 303.) = kirgiz *bijkäs* «schwägerin (des mannes schwester, wenn sie noch mädchen ist; золовка, дѣвица; КАТАРИНСКИ) = csagataj *bigäč* (بيکاج) «die tochter eines vornehmen, fräulein» (VÁMB. Stud. 252.), «mädchen» (дѣвица, дѣвушка; BUDAGOV u. o.), «ehrwürdiges weib, frau» (مكتومه خاتون, خانم; SEJKH SZULEJMAN 93.), mely nyilván származéki viszonyban van ehhez: csagataj *bike, bige, bije* (بيکا) «frau, dame» (VÁMB. Stud. 252; بيگه госпожа; хозяйка; BUDAGOV I : 303.), «ehrwürdiges mädchen, vornehmes fräulein, gattin eines vornehmen, unverheiratetes mädchen» (اصلى بك خاتون, هنرز تاهل ايتيان قيز) «كوجك خانم; SEJKH SZULEJMAN 93.).

NAGY GÉZA a «Magyar viseletek történeté»-ben (201. l.) így ír a szóban forgó ruhadarabról: «A *bekecs* lényegileg nem új ruha-fajta, de nagyobb jelentőséget csak a múlt század vége felé nyert. Eredetileg *bőrruha*, mégpedig hosszú gyapjújú *birkabőrből* varrták s a ködmentől abban különbözött, hogy míg amaz rövid, a *bekecs* hosszabb, derékba szabott felső része testhez áll, alja pedig bő s gallérja, eleje, alja s ujjai prémmel vannak szegélyezve. Egész a múlt század végeig megmaradt népies ruházatnak s úgy látszik főkép a palócoknál volt használatban, a kiktől a tót, cseh és lengyel, sőt a felvidéki német-szász parasztok is átvették». Van t. i. tót-cseh *bekeš* «báránybőrből készült férfikozsók» (melyet MELICH J. a magyarból eredetnek magyaráz: NyK. 25 : 290.), lengyel *bekiesza* (melyet végzeténél fogva sem lehet a magy. *bekecs* mintájának gondolnunk; v. ö. LEHR A. ellenkező nézetét: Nyör 3 : 524.) s német *bekesche, pekesche* (mely KLUGE szerint: «erst nhd. aus poln. *bekiesza*» EtWb.⁶ 293.). Ez idegen nyelvi egyezésekkel szemben a magyar szó kétségtelenül eredeti s a szláv másoknak közvetlen előképe; bizvást réginek is vehetjük, noha a NySz., mint szókincsünk sok más régi elemét nem ismeri. Ez esetben a *bekecs* amaz állat nevének alkalmazása, melynek bőréből készül, vagyis annyi mint: «*bekecs(-ködmön)*» = «*báránybőr(-ködmön)*».

beleget- (Székelység, *belléget-* Gömör-m., *belget-* Szeged) «bölcset ringat, kis gyermeket *bel-bel* v. *beli-beli* szóval rin-

gatva altat; eine wiege schaukeln, ein kleines kind schaukelnd einschläfern» («gonosz bölcsőben belegetett bélyeges próféta» Pázmány); *bell'ö* (Gömör-m.) «bölcso; wiege», *bell'öke* (Palóczság) «fölfüggeszthető vászonhinta, a melybe a kis gyermeket fektetik; eine hängwiege aus leinwand» (NySz., MTsz.).

< Jakut *biliü-* (præs. 1. *bilübin*) «schaukeln» (BÖHTLINGK 140.) = ozm. **bel-* *belin-* (reflex.) «frissonner, trembler» (BARBIER DE MEYNARD I: 313.). — V. ö. ozm. *beliyten-* «être dans les transes, éprouver une vive anxiété» (u. o. 312.) és ujjur *balinkla-* «sich schaukeln, sich umherwälzen, sich umherwerfen» (VÁMB. Ujjur. Sprachmon. 210.); kirgiz *bulayda-*, *bulaynda-* «schaukeln, sich bewegen (von einem hängenden gegenstande»; качаться, висячая вещь), *bulaydat-* (*kuiruk*) «den schweif schwingen (wie der hund; вилять хвостомъ, собака; КАТАРИНСКИJ).

Az élő s a fogalom természetéhez jól illő frequ. -get képzővel alkotott *bele-get-*, *bel-get-* «schaukeln» jelentésű alapszava, mely világosan mutatkozik a *bellö* (= «ringató») igenévben is, híven egyezik mind alakra, mind jelentésre az idézett török igével. A *bel-leget-* és *bellö* alakok hosszú mássalhangzója könnyen magyarázható magyar nyelvtörténeti fejleménynek is a *hálló* = *háló*, *fullánk* = *fulánk*, *allig* = *alig*, *cz'dolla*, *zállog*, *riolla* féle nyelvjárási változatok esetével, de lehet, hogy az eredeti török mintakép **belgejtésén* alapúl. Talán azonegy a *beleget-*, *belleget-* igével a török *bel-* és *bil-* alakok hangviszonya szerint a magy. *billéget-* «moto, vibrisso, modulamen motito, cio» (*barázda-billégető* «cinclus, motacilla; ackermännchen»; NySz.), sőt ez esetben a *billen-* (melynek causativuma: *billen-t-*) az ozm. *belin-* képzéssel volna egybevetethető (ill. ennek föltehető **biljän-* változatával). Ellene szól e föltevésnek, hogy bár ritkán s későbbi írónál *billég-* «moveor, nuto, oscillo. propendo in utramque partem» («az tenger billeg», «kézijja billege» NySz.) képzés is igazolható, mely a *billege-t-* képzés intransitivum alapszava gyanánt emezt nem frequ., hanem causat. képzésnek mutatja s olyan képzővel (-g) jelentkezik, mely egyébként török eredetű igén nem található. Lehetséges azonban, hogy ez a *billeg-* csak a *billeget-* népetymologiai elemzésével alakult, t. i. a *csavarog-*: *csavargat-*, *tekereg-*: *tekerget-*, *kevereg-*: *keverget-*, *mozog-*: *mozgat-*, *rezeg-*: *rezget-* stb. páros alakok nyomán induló analogikus elvonás folytán.

bërke (*birke* Moln. Alb., *börke* Páriz-P., *bürke* Ádámi; *berke* Szatmár-m., Palóczság, *birke* Zemplén-m.) «julus, virgultum»;

knospe; kätzlein an den bäumen»; (Szatmár-, Zemplén-m.) «kukoricza virágja, kalásza; maisblume»; *bërkéz-ik* «gemmo; knospen» (NySz., MTsz.).

< Kún *bür* «knospe» (RADL. Cod. Cum. 76; *bur*: en knospe» KUUN Cod. Cum. 222.), tobolszki-, krimi-tat. *bür* id. (почка на деревъ; BUDAGOV I: 250.) = altaji-tat. *pür* «baumblatt, zweig»; (teleut) «knospe» (листъ древесный; вѣточка; почка; VERBICZKI) = volgai-tat. *börö* «knospe, auge an bäumen (почка, сережка на деревъ; OSZTROUMOV), baskir *büre* «knospe» (почка; *bürzän-* «knospen treiben»; KATARINSZKI) = kalmuk *bür* id. (Učebn. 52.).

A magyarban állandósult kicsinyítő képzés igen jól illik a fogalom természetéhez, a mint van a kirgizben *bürsik* «knospe» (листовая почка на деревъ; KATARINSZKI) s a teleut-tatárban is *pürčük*, valamint a šorban *pürüčik* «knospe» (почка древесная; VERBICZKI) a kicsinyítő *-čik* képzővel. A magy. *ë* (*ö*) hangzó megfelelése török *ü*-vel szemben olyan, mint a *söpër-*, *söpör-* = tör. *süpür-*, *söpür-* «kehren, fegen» szó esetében. A régiségben csupán Pázmánynál igazolt (NySz.), de ma közhasználatú *barka* «palma; palmzweig» szó, úgy látszik, a *bárány* becéző *bari*, *barika* alakjának hatása alatt keletkezett változat, lévén t. i. a fűzfa barkája hasonló a *bárány* gyapjához (v. ö. erre nézve: orosz барашекъ «lamm» és баранки «krause haare, kätzchen an den bäumen»). — A vogulban is van: TV. *për* «knospe» a tobolszki tatárból.

birke (Somogy-m.) «tetű; laus» (MTsz.).

< Csagat. *bürke*, *bürge*, *bürgü* «floh» (блоха; BUDAGOV I: 252, 276.), *bürge* id. (ВАМБ. Stud. 246.) = ozm. *büre*, *püre* (BUDAGOV I: 252.), *püre*, *püre* (ZENKER 234.) id., azerbajdsán *birä* (Učebn. 60.) id. = kalmuk *bürge* id. (Učebn. 69.) = mongol *bürege* «zecke, hundszecke, schaflaus» (клець; tique; KOVAL. 1255.). — V. ö. volgai-tatár *börä* (OSZTROUMOV), kirgiz *bürsö*, baskir *bürsä* (KATARINSZKI), tobolszki-tatár *bürä* (бюрпа; GIGANOV 18.), kún *büreä* (írva: *burä* Cod. Cum. KUUN 129, RADL. 76.) «floh» az előbbivel egyazon alapszótól *-ä* kicsinyítő képzővel.

Természetrajzi nevek, különösen apró állatok s növények jelzései körében gyakran tapasztalható a különböző fajtákra való átvitel nemcsak egymással érintkező idegen nyelvterületek közös

elemeinél, hanem egyazon nyelvben is, így a mongol *bügesün* «laus» ebben: *nočaj-bügesün* «floh» (tkp. «hund-laus»; SCHMIDT 120, 91; KOVAL. 1243.) s a magy. *tetű* ezekben: *ló-tetű* «erdgrille», *vak-tetű* «krätzmilbe». Maga a török *bürge* «floh» szó is, mely még a kalmukban ugyanily jelentésű, a khalkha-nyelvben a «schaf-laus; kullancs» jelzése. Bizvást egynek vehetjük tehát az alakilag megfelelő tájnyelvi magy. *birke* «laus» szót a csagat. *bürke, bürge* «floh» szóval, sőt tekintettel a magy. *vak-tetű* = «krätzmilbe» kifejezésre, azt hihetjük, hogy a török *bürge* «floh» mása a palócz *bürge, birge* «rüh; krätze» (*bürgês* «rühes; krätzig»; MTsz.) szó is.

(I.) **bócsing** (Soprony-m.) «marhának lábaszára; unter-schenkel des viehes». — **mócsing** (Bihar-m., Tokaj, Szeged, Csallóköz, Zala-m.), *morcsing* (Gyöngyös) «szijas, nyúlós ín; flechse; die dicken muskeln des viehes» (MTsz.).

(II.) **bucz** (Székelység, Hétfalu, Moldva, *bucz* Hétfalu) «czomb; schenkel, dickbein» (MTsz.); «femur, ingven, femen; hüfte, scham» (PÁRIZP.-BOD), *bucz* (Háromszék) «vastag czombú» (MTsz.).

< Mongol *bulčing* «mollet, gras de la jambe, cuisse; muscle» (икра, бедро, лядвѣя; мускуль, мышца; *bulčing-miža* «muscle, les filaments de chair sèche des mains et des pieds»; KOVAL. 1199.) «wade, muskel des oberarms» (SCHMIDT 115.), burjét *bulčing, bulšing (-n), bulšey* «wade» (CASTRÉN), kalmuk *bulčing* «wade» (икра; Učebn. 6.) = mandsu *bulcañ-jali, bulca-jali* «die fleischigen teile an händen u. füssen; wade» (мясистыя части рукъ и ногъ, икры у ногъ: *jali* «fleisch» ZACHAROV 536.) = kirgiz *bulšuk-et* (КАТАРИНСКИЈ), *bolušuk* (بولشوق; BUDAGOV I: 289.) «die muskel der waden» (толстая мышца на икрахъ).

Alakilag pontosan megfelel a tájnyelvi *bócsing* (e h. **bolcsing*, úgy mint a török eredetű *boda, búcsú* szavak a régi *bolda, bulcsu* helyett) a mongol *bulčing* szónak, melynek szorosabban meghatározott értelme egyszersmind azt mutatja, hogy a szélesebb területen ismeretes *mócsing* csak változata a *bócsing*-nak (emezt talán helyesebben így értelmezve: «wade» = «fussmuskul») ama török jellegű szókezdő *b ~ m* váltakozással, mely pl. a kirgiz *masak* «ähre» = csagat. *bašak*, kirg. *mej* «muttermal» = ozm. *beŋ, ben*, kirg. *min-* «zu pferde steigen, reiten» = ozm. *bin-*, kirg. *mojun* «hals» = ozm. *bojun*, kirg. *monšak* «perle» = ozm. *bunčuk*, kirg. *muz* «eis» = ozm. *buz*, kirg. *murt* «schnurbart» = csag. *burut*,

kirg. *murun* «nase» = csagat. *burun* s a kirgiz *marka* «erwachsenes u. fettes lamm» = magy. *birka* hangmegfelelésében is mutatkozik. De a kirgiz *bulsuk* (< *bulcuk*) alapján ugyane szó harmadik nyelvterületről eredt változatának tetszik még a székely *bucz* is a szóvégnak ama csonkulásával, a melyet a *bodócs* szónál tapasztalunk (l. itt e hangjelenség magyarázatát) s a mutatózó *é* > *c* változást illetőleg figyelembe véve, hogy ez kún hangszajátság (RADLOFF általában *c*-nek írja a Cod. Cum. kún szavaiban a török *c*-t), melyet még a tobolszki- és misär-tatárból ismerünk (l. az utóbbira nézve PAASONEN «Türkische lehnwörter im mordvinischen» értekezésének bevezetését: 9—10. l.). S itt fölmerülhet a kérdés, hogy más-e a dunántúl s felvidéken elterjedt s már a Weszprémi-codexből igazolt *boncz* «femur; schenkel» (NySz., MTsz.) szó, mint eme *bucz* föltett eredetibb **bolcz*, **bulcz* alakjának olyan módosulata, a minő a *bilincs*-ben mutatkozik s nem nyer-e ily módon megfejtést az eddigelé merőben homályos eredetű magy. *czomb* «schenkel» szó is mint az utóbbinak *metathesise*?

bodócs, *bodocs* (Székelység, Hétfalu) «rügy, bimbó; éretlen apró gyümölcs; keim, knospe; kleine unreife frucht»; *bodócsosz-ik* «bimbózik; treibt knospen» (MTsz.).

< Ozm. *budažik* «bourgeon, petit branche» (BARBIER DE MEYNARD I: 319.), mely kicsinyítő képzése a köztörök *budak*, *budag* «ast. zweig» meg «spross, schössling, keim» («rejeton, pousse» BARBIER DE M., سزرگون SEJKH SZULEJMAN) = magy. *buda* «játékkaró» szónak.

A magy. *bodócs*, *bodocs* és török *budažik* hangviszonylása egészben olyan, mint (járulék-mássalhangzóját nem tekintve) a magy. *beléncs*, *bilincs* és mongol *bilicük* = ozm. *bilegčik* közt. Valamint a tör. *burčak* alaknak a magyarban *borsó* a megfelelése, úgy érthető a *bodócs* előrésze is, mint a török *budak* mása, s a szóvégző *-cs* mint a török *-čik* képző kopott maradványa. A szóvégnak illetően alakulata, melyet a *bögöly* és *imély* szavak esetében is van módunk tapasztalni, úgy látszik olyan hangsúly-rendszerben, illetőleg hangváltoztató hajlandóságban birja okát, a minőt a mai csuvasban látunk. Itt a török *-čik*, *-čik* kicsinyítő képző csak gyér nyomokban maradt fenn, a minők ASMARIN kimutatása szerint (Материалы для изслѣд. чуваш. языка 111—2. l.): *pěrdäk* «eine kleine quantität» (небольшое количество): *pěrdäkšė* «ein wenig, wenigchen» (немножко), *pěž'ik* (virjal *pěžegė*) «klein»: *pěž'ikšė*, *pěž'ikš* «kleinchen»; egyébként csak a birtokragozásban, pl. *ut* «pferd»: *üt-sė-m* «mein pferdchen» (лошадунка моя) = tör. *at-čik-im* (v. ö.

ut-sü «dein pferdchen»), *türü* «gott»: *türü-ze-m* «mein lieber gott» (боже мой), *atté* «vater»: *atté-ze-m* «mein lieber vater, mein väterchen» (бабушка мой), *piğé* «frau, herrin»: *piğé-ze-m* «meine liebe herrin» (сударыня моя), *tülé* «weizen»: *tülé-ze-m* «mein wenig weizen» (пшеничка моя). Kitetszik e példákából, hogy a *-cik*, *-cik* kicsinyítő képző csuvas *-sé*, *-sé* megfelelője nem hangsúlyos s alakilag egybeesett a szintén nem hangsúlyos csuvas *-sé*, *-sé* = török *-ci*, *-ci* képzővel, mely valamivel való foglalkozást jelent (pl. *püle* «fisch» = tör. *balik*: *püle-ze* «fischer» = *balikci*; *širü* «schrift» = tör. *jazik*, tat. *žazü*: *širü žé* «schreiber» = tat. *žazüčü*; *tímér* «eisen»: *tímér-ze* «schmied») s a magyar *dcs*, *szatós*, *szücs* szavakban elvesztette véghangzóját nyilván azért, mivel e hangzó a hangsúlyos szótag után következett, a hogy a csuvasban is vannak ilyen rövidebb alakok: *pülész* «fischer», *tímérés* «schmied» stb. (I. ASMARIN 105.). Tanulságos ez esetekkel szemben, hogy a magy. *borsó*, *szöllő*, *gyűrű* és *seprő* («hefe») = tör. *burcak*, *jizlak*, *jüzük*, *šeprek* szónak csuvas megfelelői megőrzik végtagjukon a hangsúlyt, így: *porzá*, *širlä*, *šörö*, *šöprä* (v. ö. magy. *tinó*, *dísznó*, *túró* = csuv. *tinä*, *šisnä*, *turä*) jeléül annak, hogy a török *-k* (*-ak*, *-ik*, *-uk*, *-äk*, *-ik*, *-ük*) szóvég különböző alakulatait a magyarban megelőző hangzójának hangsúlyos, vagy hangsúlytalan volta is befolyásolja.

Különválasztandó a «rügy, bimbó» jelentésű *bodócs* szótól az ugyancsak székely *bodacs*, melynek értelme: «csiribiri apró szarvasmarha, tinó; kleines hornvieh, kalb, junger ochs» (MTsz.) bár a két hasonló szó összezavarása folytán helyenként (Udvarhely-megyében) ezt is mondják *bodócs*-nak s CzF. szótára azt véli, hogy «alkalmasint az apró éretlen gyümölcsöt jelentő *bodocs* szónak átvitt értelmű változata, t. i. a tinók, borjúk is a magok nemében még apró éretlen, fejletlen állapotban vannak». Ezt a *bodacs* szót ugyanis MIKLOSICH szláv eredetűnek tartja; mert a szerbben is van *bodač* «bos petulcus» a *bod-* (*bodem*, inf. *bosti*) «stechen, mit den hörnern stossen» tőtől (Nyör 11 : 116; EtWb. 16.). Ámde föltűnő ez egyezésben, hogy a székely *bodacs* éppenséggel nem a «döfös ökröt», hanem ellenkezőleg a szelid «apró szarvasmarhát, tinót» jelenti, mely értelemhez jobban illik a fentebbiek szerint alakilag is pontosan megfelelő: **buta-žik* (dimin.) ettől: csagat. *buta* «schössling, sprössling; das junge eines tieres, kind, knabe» (ZENKER 214.), «kind, das junge od. kleine eines tieres» (بالا، بچک، بچور); SEJKH SZULEJMAN 76.), kirgiz *buta* «kind; junges kameel» (VAMB. Stud. 245; BUDAGOV I : 272.), *bota* «junges kameel» (веп-блуженокъ; КАТАРИНСКИЯ); v. ö. a *t* ~ *d* hang-megfelelésre: *gödény* = jakut *kütän*, tör. *kotan*.

(I.) **boglya** (*baglya* Nomencl., 1629; *bagla* Soprony-m., *baglya* Balaton-vid., *baggya* Fehér-m., *buglya* Hont-m., *bugja* Szatmár-m., Székelység) «acervus, cumulus feni; schober» (*szénab.* «heuschlage»), *boglyácska* «metula»; *boglyáz-* (*bagláz-* Göcsej, *bugjáz-* Háromszék) «boglyába rak; in schober setzen» (NySz., MTsz.).

(II.) **boglyas** (*baglyos* Pázmány; *baglas* Göcsej, Tolna, Somogy-m., Csallóköz, *bagjas* Halas, *boglyos* Rimaszombat, *bugjas* N.-Kúnság, *bugjos* Debreczen, *buglyos* Zemplén-m.) «hirsutus; struppig» *boglyas fő* v. *haj*, *boglyas gyerek*; v. ö. «úgy áll a haja, mint a boglya, mint a petrencze», Nyör 29 : 134.), *boglyocska*, *boglyaska* «kis boglyas, kóczos, fésületlen hajú» (Zemplén-m.; NySz., MTsz.).

< (I.) Mongol *baklaya* «ein getreidehaufen von aufeinander geschichteten garben» (куча сложенных вмести сноповъ; SCHMIDT 99.), «faisceau, fagot, paquet, tas, gerbe, monceau, botte, morceau de drap ou de tissu» (пукъ, пучокъ, связка, куча, суслонъ, снопъ, кусокъ сукна, ткани; *baklaya-ebesun* «botte de foin; беремя сѣна», *cecekün baklaya* «bouquet de fleurs»; *baklayala-* «mettre en tas, entasser, mettre en paquet, en fagot; placer des troupes par détachements», KOVAL. 1091; «getreidegarben aufschichten»; екладывать снопы кучами, SCHMIDT 99.) a mongol *bakla-* «ein pack od. ein bündel machen» igetöböl.

(II.) Volgai-tatár *bozol* «heuschober» (стогъ сѣна; OSZTROU-MOV) = jakut *bugul* «heuschober» (BÖNTLINGK 143.) = teleüt *puul*, *puzul* «haufen heu» (копна сѣна; *puulam* снопъ; VERVICZKI) = tobolszki-tatár *тозол* копна (*тозолла-* «haufen oder schober setzen; копнить, ставить копны; GIGANOV 242; BUDAGOV I : 284, II : 264.) = mongol *buzul* «ein haufen heu, ein heuschober» (стогъ сѣна, копна; SCHMIDT 110.), «un meule de foin» (KOVAL. 1160.), *burjét bukul*, *buzul*, *bozol* «heuschober, heuhaufen» (*bukulle-*, *bozolle-* «häufen» = mong. *buzulala-* id. CASTRÉN); v. ö. mongol *bozu-* «umwickeln, verbinden» (SCHMIDT 111.).

Ha a magy. *boglyá*-t csupán a tör. *bugul*, *bozol* szóval vetjük egybe (l. Árja és kauk. elem. 169. és Gombocz : Nyr. 29 : 54.), értetetlen marad előttünk a magyar alak magánhangzói végzete,

valamint az is, hogy miért váltakozik az első szótag *o*, *u* hangzója *a*-val, holott ez török *o*, *u* megfelelés esetében egyébként nem fordul elő (van t. i. tör. *o* = magy. *a*, de nincs tör. *o*, *u* = magy. *o*, *u* és *a*). Szerencsére előkerül a *baglyá*-nak jelentés és alak szerint pontosan egyező párja a mongol *baklaʒa* ban, melynek végzete a mongolban szokásos *bakla'a*, *baklā*-féle összevonással jól megmagyarázhatja a magyar megfelelő magánhangzói végzetét. Azonban ha pusztán egy első szótagjában *a* hangzós alakból indulunk ki, ebből nem találjuk meg értelmezését az *u*, *o* hangzós (*buglya*, *boglya*) változatoknak; e mellett föltűnő a *boglyos*, *boglyas* melléknévi képzés alakulata is (*boglyás* helyett), melyet legalább a nyelvérzék az előbbi szóhoz csatlakozó származéknak vesz («boglyas haj» = «boglyaszerű, olyan kuszált mint egy boglya»). A török *bugul*, *boʒul* számbavételével olyképp fejthetjük meg e különösségeket, ha föltesszük, hogy a *baglya* (talán nem is közvetlenül a mongolból került) szó mellett más nyelvterületről átjött a *boglyos*, *buglyos* alapját tevő **bogoly*, **bugoly* szó is, mely egészen egyértelmű levén az előbbivel, evvel egybekeveredett: amabból lett az eredeti *baglya* hangzás módosításával *boglya* és *buglya*, a *boglyos*-ból pedig a *baglya* befolyása alatt *baglyas*, *baglyos*. — A rokon nyelvek terén a toboolszki-tatár *moʒol* szónak ismerhetjük föl mását a tavdai-vogul, kondai-vog. *moʒol*, pelimi-vog. *maʒhwél* «schober (копна)» szóban, mely tehát különválasztandó az éjszaki vog. *moʒel*, szigvai *muñkali*, éjszaki osztj. *muɣgali*, *muɣgel*, déli osztj. *muɣol* «band, bund, knoten» szótól. A magyarból vett jövevényszók a szerb *bagla* «büschel heu u. stroh» (*baglati* «heubüschel machen»), horvát *bagla* id. (*baglic* «ein kleiner heuschober»; NyK. 17 : 77.), tót *bagla* «acervus» (Nyr. 17 : 252.), oláh *bogjü* «heuschober» (Nyr. 16 : 399.). — Vajjon más-e a csallóközi *buglya*, *bugla*, székely *bugoja*, *buguja* «madárkonty, tolltaréj, bóbíta», mint: «(feder-)büschel, strauss»? V. ö. itt: mongol *üdün baklaʒa* «paquet des plumes пучокъ перьевъ»; KOVAL. 1091.).

bojtorján (*baytoryan* Schlägli Szój. 901. sz., de: *aprobaytorian* 907. sz.; *bojtorvány* Pósa-házi; *bójtergyán* Zala-m., *bajtorjámg*, *bojtorvámg* Zemplén-m., *bojtorámg* Kálló, *bujtorján* Balaton-vid., *bujtergyán* Soprony-, Vas-m.) «acanthus, carduus; aparinae; klette» (*apró-bojtorján* «agrimonia, eupatorium; odermennig»), *bojtorjánkod-ik* «adhæresco; sich anklammern» (NySz., MTsz.).

< Volgai-tatár *baltërʒan* «bärenklau (heracleum spondylium), ein dem sauerampfer ähnliches gewächs, welches auf den wiesen wächst» (борщовикъ, трава въ родѣ щавеля, ра-

стуцая на лугахъ и въ лѣсу на полянахъ; OSZTROUMOV), baskir, kirgiz *baldirgan* id. (KATARINSZKIJ), csagataj *baldirgan* «name einer pflanze» (بر نوع نبات اسيدر; SEJKH SZULEJMAN 72.), ozm. *baldiran* «schierling», *baldirgan* «laserkraut» (laserpitium); ZENKER 171.), *baldiran* «ciguë» (küçük b. «petite ciguë, ou ciguë des jardins», *su-baldiranı* «fenouil»), *baldirgan* «assa foetida, nommée aussi *baldirgan samgi* gomme du silphion ou serpitium et *šejtan tersi* ou *šejtan boki* ‚excrément du diable‘» (BARBIER DE MEYNARD I : 276.), *baldiran* «schierling (conium; БОЛИГОЛОВЬ)», *baldirgan* «laserkraut (laserpitium trilobum; ГЛАДЫШЬ; BUDAGOV I : 237.) = altaji-tatár *paltirgan* «bärenklau (heracleum; борщовник)»; teleut *juktu-p.*, *elik-p.* «angelica, engelwurz, angelica sylvestris; дягиль»; šor. *apšak-p.*, *mokai-p.* русянка; VERBICZKIJ) = csuvas: anatri *puldërän* (Učebn. 24.), virjal *poldërän*, a malokaračkinszki nyelvjárásban *poträn* (ASMARIN : МАТЕРИАЛЫ, 367.) «bärenklau».

Magánhangzóit tekintve a magy. *bojtorján* úgy viszonylik a török *baltirjan* alakhoz, mint *oroszlán* és *boszorkány* az *arislán* és *basirkan* ejtésekhez. A harmadik szótagnak *v*-vel váltakozó *j*-je a *borju*, *gyapjú*, *burvány* s *orv* szavak *γ*-ből vált *j*, illetőleg *v* hangjával igazolható, míg az első szótag *j*-je assimilatio eredményének (*bojtorján* < **bolytorján*, **boltorján*) vehető. Különböző gyomnövénynek (a büroknek, bordamagnak s a medvetalpna) neve a *baltirjan* a törökség terén is s így a szoros alaki egyezés mellett nem képezhet nehézséget az egyeztetésben, hogy a magyarban ismét egy másik gyomfajtára vonatkozik a megfelelő szó. — A rokon nyelvek terén egyazon szó a cseremis *poldtran*, cserM. *boldoran*, *baltran* (ZOLOTN.), *poldërän* (ASMARIN : МАТЕРИАЛЫ, IX.) *борщовикъ* a csuvasból.

(I.) **borogat-** (*borongat-* Geleji-Katona, *boringat-* Gyöngös-vid.) «valamit bizonyos takaróval, ruhával stb. körültekerget, befödöz (különösen sebet, testnek fájós részét gyógy- v. enyhítő szerekkel»; CzF.); «etw. mit einer decke od. einem kleide umhüllen, zudecken (bes. umschläge setzen auf eine wunde od. ein krankes glied)»; pl. *kendőbe borogatni vlmít, jeges ruhával borogatni a beteg fejét*). — **borít-** (*burít-* Comen., Bornemisza; *burító* Soprony-m., *burító* Göcsej) «contego; decken» (*be-borít* «zudecken», *el-borít-* «verdecken, verhüllen»; *boríték* «velamen, tegmentum»;

hülle, überzug, decke», *borítóz-ik* «beborúl, felhöz-ik; der himmel umwölkt sich» Székelység). — *borúl-* (*burul-* DomC., ÉrdyC.; Göcsej, *buról* Palóczság) «tegor, mergor; bedeckt, überzogen werden» (*borulás* «obnubilatio; umwölkung»; NySz., MTsz.).

(II.) *borong-* «involvor, tegor; überzogen werden (bes. von wolken»; pl. «*ködben borong*», «*kedvetlen üdők boronganak*», «*borongós idő*» NySz.).

(III.) *boru* «gewölk, trübes wetter» (pl. «*borura derü*», «*derüre-borura*»), *borus* (*burhos* Geleji-Katona, *borhús* Balatonvid.) «nubilus, tristis; bewölkt, trüb»; *burús*, *burus* (Székelység) «lombos, sűrű lombú, terebélyes; laubig, mit dichtem laube» (NySz., MTsz.).

(IV.) *burok* (accus. *burko-t*; *burko* Comen.; *burik* Szatmár-m.) «velum, velamen; hystera; putamen; frons; hülle, decke; nachgeburt; schale; laubast»; *burkós* (Veszprém-m.) «borús, borongós; trübt, bewölkt», *burkos* (Székelység, *burgus* Háromszék) «lombos, sűrű lombú, terebélyes; laubig, mit üppigem laube»; *burkol-* «umhüllen, einwickeln in etw.», *burkóz-ik* «sich einhüllen in etw., sich umhüllen». — *bürök* (Szeged), *bürög* (Bihar-m.) «nachgeburt» (pl. «*bürökbe született, bürögben termett*» = «burokban»; NySz., MTsz.).

< (I.) Ozm. *bur-*, *buru-* = *bür-*, *büri-* «einhüllen, ganz bedecken (z. b. vom wasser, welches das land überschwemmt), ganz u. gar einnehmen (z. b. hitze od. kälte den körper), verdunkeln» (pl. 'akli *burur* «es umhüllt, verdunkelt, stört den geist» ZENKER 217.), «покрывать, накрывать; охватить, омрачить» (BUDAGOV I : 277.), *bürü-* («forme prime» *bürgü-*) «envelopper, entourer, couvrir» (pl. *havaji pus bürür* «le brouillard couvre le ciel» BARBIER DE MEYNARD I : 327.); csagataj *buru-* = *bürü-* «verhüllen, verdecken» (VÁMB. Stud. 247.), *bur-* = *bür-* (بورماق = بورمك; SEJKH SZULEJMAN 89.) e mellett: بورکاماق (KUNOS közlése szerint: *borka-mak*) «den kopf mit etw. bedecken; ein tuch od. eine schürze anlegen, damit umhüllen; etw. einhüllen» (پشتمالی تلفیف ایتمک, باشنه بر شی اورتمک) *بورمک*, *چورمک*; u. o.) = *börke-* «verschleiern, umhüllen» (VÁMB. Stud. 246.), volgai-tatár *börkä-* «bedecken, zudecken, umhüllen» (закрывать, закутывать, покрыть; *börkäl-* «zugedeckt sein, umhüllt werden»; «быть покрыту, закутану»; OSZTROUMOV),

tobolszki-tatár *bürkä-* (präes. 1. *بُرْكَايِمِن* = бурькаймен) «umhüllen» (закутывать; GIGANOV 163.), kirgiz *bürkö-* «den kopf bedecken» (закрывать голову; KATARINSZKI), altaji-tatár *pürke-* «bedecken, in etw. einhüllen» (накрыть, покрыть, завернуть **в** что-нибудь; VERVICZKI), jakut *bürü-* (präes. 1. *bürüjabin*) «verdecken, von oben zudecken» (BÖNTLINGK 145.) = mongol *büri-* «überziehen, mit einem überzuge versehen» (SCHMIDT 122.), «couvrir, mettre un couverture (mettre une peau à un tambour), voiler; transformer» (покрыть, закрыть; претворить; KOVAL. 1258; *bürkü-* «bedeckt sein: bedecken; bezogen od. wolkig sein» SCHMIDT 123; «être couvert; couvrir; envelopper; obscurcir; быть покрыту, подернута облаками: покрыть, накрыть, закрыть; затмить» KOVAL. 1263.), kalmuk *bürkü-* «zudecken» (покрывать; Učebn. 91.) = mandsu *huri-* «mit etw. zudecken, bedecken, überziehen» (покрываю чѣмъ: чахмомъ, пеленою, парчею; покрываю шубу, дѣлаю покрывку на шубу etc. ZACHAROV 539.).

(II.) **burun-* = ozm. *bürin-* «sich einhüllen (z. b. in ein kleid), einwickeln, sich bedecken» (ZENKER 217.), *bürün-* «s'envelopper» (BARBIER DE MEYNARD 327.); csagataj **burun-*: *burunžak* (*بورونخاق*) = *börünžek* (*بورونخك*) «schleier; dünne, durchsichtige leinwand» (SEJKH SZULEJMAN 80; VÁMB. Stud. 247; v. ö. ezekhez: azerbajdsán *burunduk* «das tuch, mit welchem der leere sattel zugedeckt wird» VÁMB. u. o.); volgai-tatár *börkän-* «zugedeckt, umhüllt werden» (закрывается, закутаться; *börkänček* «brautschleier»; OSZTROUMOV), kirgiz *bürkön-* «sich zudecken, umhüllen (wie die tatarinen vor einem mannsbilde; закрываться, какъ татарки отъ мужчинъ»; *bürkösük* «brautschleier», KATARINSZKI), jakut *bürün-* (präes. 1. *bürünabin*) «sich mit etw. umwickeln, sich in etw. hüllen» (BÖNTLINGK 145.).

(III., IV.) Mandsu *buru*: *buru-bara* (adv.) «dunkel, unklar, schimmernd, kaum sichtbar» (темно, въ затмѣнии; мрачно, во мракѣ, мелькомъ, едва замѣтно, неясно, тускло, слѣпо), *buruŋin* (adj.) «dunkel, finster, sich in dunkel befindend, kaum sichtbar» (темный, мрачный, во мракѣ, въ затмѣние находящийся, мелькающій, чуть видный издали мелькомъ; ZACHAROV 539.) = mongol *bürük* «dunkel, undeutlich, schwer zu erkennen» (темно, неявственно, трудно узнать; SCHMIDT 123.),

«obscurément, d'une manière terne, peu claire» (Koval. 1260.), *bürük-baruk* (= mandsu *buru-bara*) «kaum sichtbar» (SCHMIDT u. o.), «obscurément, d'une manière terne, peu claire» (Koval. u. o.), *bürgük* «dunkel, bezogen (vom wetter)»; SCHMIDT u. o.), *bürgek, bürgük* «obscur, sombre; obscurité, ténèbres» (темный, сумрачный, насмурный; тма, темнота) (Koval. 1261.); v. ö. még: *bürüj* «dunkel, dämmerig, gegen abend» (SCHMIDT u. o.), «obscurément, crépuscule, sur la brune, entre chien et loup, vers le soir» (Koval. 1259.), *bürükej* «dunkel, trübe, ohne sonnen- od. mond-schein, kaum sichtbar» (SCHMIDT u. o.), «obscurément, peu claire, d'un air sombre» (Koval. 1260.) = burjét *burçek* «bewölkt, trübe» (CASTRÉN) = volgai-tatár *börküü* «schatten, schirm, schutz» (ТҢЬНЬ, ПОКРОВИТЕЛЬСТВО; OSZTROUMOV) = jakut *bürüö* «verdeck» (*bürüöläx sirğa* «ein verdeckter schlitten»; BÖHTLINGK 145.) = teleut *pürkü* «decke, hülle, decktuch» (одѣяло, покровъ; VERVICZKIJ). — V. ö. csagataj *börke* «schleier, hülle» (VAMB. Stud. 246.), továbbá: csagataj *börk* «pelzmütze, hut» (VAMB. u. o.), *bürg* id. (ZENKER 216.) = ozm. *bürk, bürg* «bonnet de peau de mouton» (BARBIER DE MEYNARD I : 325.) = kirgiz *börük, baskir bürek* «mütze» (шапка; KATARINSZKIJ, kojbal *bürük* (CASTRÉN), *pürük* (KATANOV) id., abakan-tatár *pürük* id. (VERVICZKIJ) = mongol *bürgü* «hut, sommerhut» (SCHMIDT 123.), «bonnet d'été» (соломенная шляпа; Koval. 1262.) = mandsu *boro* id. (ЛѢТНЯЯ шапка, шляпа изъ соломы и ковыля-травы; ZACHAROV 520.), tkr. «decke, kopfdecke, kopfhülle».

Bár a NySz. egy cikkbe foglalja, kétféle egymástól értelmileg lényegesen különböző és ennél fogva különválasztandó *borúl-* (ill. *borít-*) ige van a magyarban, az egyiknek jelentése: «procidere; niederfallen», a másiké «tegor; bedeckt werden». Az előbbinek BUDENZ (MUGSz. 465.) a rokon nyelvek terén mutatja ki kapcsolatait, az utóbbinak ellenben itt eddigelé nem találtuk nyomát. Bizvást azonosítható tehát ennek a *borúl-* (régis dial. *burul-*), illetve a hozzátartozó *borít-* s az élő gyakorító *-gat* képzővel alkotott *borogat-* igéknek transitív alapszava az ozmanli-csagataj *bur-, buru-* «bedecken» igével, mely egyébként a keleti altaji nyelvekben csak magashangú változatában igazolható, kivéve még a mandsuban, hol ismét mélyhangú *buri-* másával találkozunk. Minthogy ennek a török *buru-* igének passivuma (illetve reflexivuma) **burul-* (= volgai-tat. *börkäl-*), igen érthető az egészen magyaros *borúl-* képzés keletkezése, mely mellett már csak a másik, t. i. a «niederfallen»

jelentésű *borúl-* transitivum párjának a *borít-* «niederfällen» igének analogiai hatása folytán is keletkezhetett a *borít-* «decken, bedecken», evvel pedig a *borogat-*ban még világosan mutatkozó, magában is transitivum **bor-*, **boro-* ige fölöslegessé válván, ez ép úgy elavulhatott, mint a török eredetű *arat-*, *apol-* s *öröl-* igének alapszava. A másik, jelesen ozm. *bürü-* (= volgai-tat. *börkän-*) fele reflexivum hatása adhatott létet a *hajlong-*, *dülöng-*, *bolyong-*, *forrong-* módjára szerkesztett *borong-* igének, mihez tekintettel e szónak sajátos jelentésére hozzájárulhatott a kojbal *bürünkü* (CASTRÉN), *pürüinké* (KATANOV) «dämmerung» = teleut *pürünkij* id. (p. *boldi* «es dämmerte; *чмеркюць*» VERBICZKIJ) = mongol *bürükküj* «dämmernd; die dämmerung» (SCHMIDT 123.), «obscur, sombre, offusqué, obscurci, éclipse» (KOVAL. 1259.) föltehető magashangú változata is (v. ö. jakut *boruor* «dämmerung», *boroy* «schwarzgrau, von pferden», *borolyoi* «grau, dunkel, trübe» = mongol *bürükküi* id. KOVAL. 1259.). A *boru*, különösen a régi *burhos* (dial. *borhús*) képzésben mutatkozó alakja szerint pontosan egybevág a mongol *bürük*, *bürgük*, *bürgek*, burjét *burjek* = mandsu *buru* (*buru-bara*, *buru-zuü*) = volgai-tat. *börkäu* szókkal s találkozik velük az eredeti «decke, hülle» (jakut *bürüö* «verdeck», teleut *pürkü* «decke, hülle») jelentésből fejlődött «dunkel, finsterniss; bewölkt, trüb» értelemben is. A *boru*-val eredeti mintaképe szerint egyazon szó, csupán más török nyelvjárásból került alak a *burok*-nak fölteendő **burku*, **burk* előzménye (v. ö. *burko-t*, *burko-l*; *burko* Comen. s a török *pürkü*, *bürk*, *bürük* változatokat), melynek ismeretes «decke, hülle» jelentésén kívül figyelembe veendő a «dunkel, gewölkt» értelem a dial. *burkós* = «borus, borongós», ill. *burkos* «laubig» (tkp. «schattig»; v. ö. volgai-tatár *börkäu* «schatten») képzésben. V. ö. az utóbbi mellett a székely *burus* «laubig» szót, továbbá SEJKH SZULEJMAN csagataj szótárának következő adatát: *بورق* (KUNOS közlése szerint: *buruk*) «wald» (*اورمان*; 79. l.). Harmadik alakkal jelentkezik a magy. *boru* és *burok*-nak megfelelő török eredeti a tiszántúli *bürök* «nachgeburt» szóban, mely azt mutatja, hogy a magyarság egy része oly törökséggel is érintkezett, hol — úgy mint ma általában a török nyelvjárásokban — ama szó ü hangzós változatában élt.

(I.) **bosszonkod-ik**, *bosszankod-ik* (*bozywnkodnak* KulcsC., *bosszonkod-ik* Székelység) «indignor; conqueror; sich ärgern, grollen». — **bosszont-**, *bosszant-* (*bosszont-* Gömör-, Hont-, Nógrád-m., *bosszint-* Veszprém-, Tolna-m., *bosszint-* Baranya-m.) «irrito, incesso, insulto, laccessio, exacerbo, iniurio; ärgern, reifen» (*bosszontás* «irritatio, insultatio; ärgernis, kränkung»).

(II.) **bosszú**. *boszu* (*bujszu* Hargita-vid., *busszu*, *buszu*).

Székelység, Moldva) 1. «contumelia, indignatio; ärger, verdruss» (= «bosszúság», pl. *szeress rózsám a kit tetszik, nekem bosszúra nem esik* Székelység); 2. «ultio; rache» (*bosszut áll, bosszuját tölti* «ulciscor, vindisco; rächen, mit rache vergelten»); 3. «maledicus, acerbus; lästerlich» (pl. *zayabol soha senky nem hallott valamy bozzv bezedet* MargL.), *bosszús* «indignabundus, iratus; infestus, inimicus; unwillig, ärgerlich; feind, feindselig», *bosszúság* «injuria, contumelia; ärgernis, verdruss», *bosszúl-* «indignor, ægre fero; unwillig sein» (*mëg-b.* «vindico, ulciscor; rächen»; NySz., MTsz.).

< (I.) Volgai-tatár *busan-* «megbosszankodni, elkeseredni; erzürnt werden, sich erbittern» (BÁLINT), «sich erzürnen, aufgebracht werden, erbittert werden; zürnen, böse sein, grollen» (раздражаться, сердиться, ОЗТРОУМОВ; прогнѣваться, придти въ азартъ, въ злобу, БУДАГОВ I : 282.), *busandur-* (caus.) «überdrüssig sein» (прискуचितъ, принести скуку; БУДАГОВ u. o.), mely szónak rokonsága a mongol *boɣsa-* «schmollen, grollen, üble laune zeigen» (ворчать, брюзжать; SCHMIDT 112.) s a török-ség terén: *csagataj boš-*, *bošur-an-* «sich sehr erzürnen, aufgebracht werden, in zorn geraten; sich beunruhigen, sich erbittern; traurig sein» (сильно разгнѣваться, беспокоиться, тревожиться, огорчаться, печалиться; *bošuk-*, *bošur-an-* id.; БУДАГОВ I : 282, ZENKER 220.), ujjur *boš-* «zornig werden, zürnen, böse sein, hassen» (pl. *ökünclük bolur tutçi öpke işi, jazukluk bolur işde bošsa kişi* «reuevoll ist immer des zornes werk, schade kommt ins werk, wenn man zornig wird»; VÁMB. Ujjur. Sprachmon. 215.).

(II.) Ujjur *bošu* «zorn, hass, groll, kampf, krieg» (*bošilik* «zorn, heftigkeit, hass, groll») e mellett: *bosu* «krieg» (= per. جنك «krieg, streit»; VÁMB. u. o. 215, 214.).

A KulcsC. *bozywnkodnak* írása kapcsolatban a székely *bujszu* ejtéssel arra vall, hogy a hosszú *ssz* a *bosszonkod-ik* és *bosszú* szavakban ugyanúgy keletkezett, mint a *hosszú* = székely *hojsszu*, *hoszju* szóban (v. ö. votj. *kuž*, vog. *χasü* «lang»), vagy a *kússzon*, *vadásszon* (< **kúsz-jon*, *vadász-jon*) felszólító igealakokban. Egynek ismerszik föl ez alapon a *bosszon-t* és *bosszon-kod-ik* alapszava a volgai-tat. *busan-* igével számbavéve, hogy a csagat. *bošur-an* tanúsága szerint **bus(u)an-* előzménye vehető föl s hogy török *ɣ*-nek magyar *j* mása mutatkozik a *borju*, *bojtorján*, *gyapjú* és *sajt*

szavakban is. A második szótag régi *o*-ját a *bosszont-* és *bosszon-* *kod-ik* alakokban szemben a török megfelelő *a*-jával e mellett akár az *ildom* = mandsu *ildamu*, *túzok* = tör. *toydak*, *homok* = tör. *kumak*, *kalokány*, *karakány* = altaji-tat. *karayan*, *érdem*, *érdöm* = tör. *ärtäm* adataival, akár a *-yan* (*-an*) reflexivumképző gyakori *-yon*, *-yun* (*-un*, *-in*) változatával (pl. csagat. *oijan-*, ozm. *ujan-* «erwachen» = altaji-tat. *oijron-*, ujgur *odun-* id.; ozm. *umsan-* «hoffen» = csagat. *umsun-* id.; *ur-* «schlagen»: *urun-* «sich zu etw. hinschlagen, an etw. stossen»; *jüw-* «waschen»: *jüwin-* «sich waschen»), vagyis a volgai-tat. *busan-* mellett föltehető **busun-* < **busyun-* alakulattal magyarázhatjuk. A *bosszon-t-* képzés olyan mint ugyancsak török eredetű alapszón a *gyűjt-* (v. ö. *gyűl-* = tör. *jüril-*) s a *busandur-* causativumot magyarítja, míg a *bosszonkodik* nyilván analogiai alakulat a *reménykedik*, *dühösködik*, *búslakodik* stb. lelki állapotokat kifejező igék mintájára. Külön török szónak átvétele s ennelfogva a *bosszont-* igével nem magyar alapon összefüggő a *bosszú*, melynek pontos mása az ujgur *bosu*, *bošu* számbavéve, hogy emitt a végzet a csagat. *alju* «vevés» (*al-* «venni»), *ujru* «álom» (*uju-* «aludni») szókban jelentkező rendes nomen verbale képzés mása (ujgur *bosu*, *bošu* < **bosyu*, **bošyu*) s így a *bosszú* hosszú mássalhangzóját, illetőleg e szó **boszju* = székely *bujszu* előzményét megérteti. Máskép magyarázza az itt tárgyalt szavakat BUDENZ (MUGSz. 466.), ki a lapp *puošē*, *puošak* «böse, grimmig, bissig» (ebből: *puošō-* «ira aut alio affectu incitari ad aliquid») = finn *paha* «schlecht» szóra hivatkozik s e névszókat egyszersmind igetőknek véve, azután a lapp *š-*nek *d* előzményt tulajdonítva s ily alapon a magy. *bal-*al családositva *bossz-ú-t* *bol-* (igei alapszó) + *-sz* (frequ. képző) + *-ú* (nomen verb.) elemekre taglalja. Ezzel szemben a kimutatott török adatok kész szók alaki és jelentésbeli szoros egyezését láttatják. — Hasonló alakja s közelálló jelentése mellett sem származott a magyarból a szlovén *bussia* «insidiæ» (*bussia chinim* «insidior» JAMBRESSICH), *busija* «hinterhalt», horv. *busija* «versteck, verlagerung, hinterhalt» (NyK. 17 : 78.), hanem az ozmanliból, hol *pusu*, *busu*, *busi* «hinterhalt, versteck» (ZENKER 221.) = csagat. *busku* id. (засада, секретъ казачи; BUDAQOV I : 281.).

botor (Marczal-vid.) «hebegő, akadozó nyelvű; stotterer, der im reden anstosst», *botorkál-* «stolpernd herumirren», *botorkáz-ik* «interbito; hin- u. herstraucheln», *botorász-ik* (Mátra-vid.) «botorkál». — *botol-*, *botlik* «caespito, offenso, talipedo; stolpern, straucheln» (*csétél-botol-*, *csétlik-botlik* id.; *botlás* «caespitatio; das straucheln»; NySz., MTsz.).

< Csagataj *bodur* «holperig, uneben, ungestaltet» (VÁMB. Stud. 246.), kirgiz *budur* «holperig, uneben, rauh» (шepexoBa-

ТЪЙ; КАТАРИНСКИЈ), özbég *budir*: *adir-budir* id. (шерековатый; LAPIN 105.) = jakut *büdir* «das stolpern» (*büdirüi*-, præ. 1. *büdirüjübin* «stolpern, in die knie sinken», *büdir*- causat., *büdirüjü* «das stolpern»; BÖHTLINGK 145.) = teleut **püdir*: *püdirlü* «uneben, ungleich, von ungleicher höhe» (неровный, негладный съ возвышениями), *püdirlü*-, *püdirle*- «gehindert werden, stolpern, im reden anstossen, straucheln» (VERBICZKI 273, 494.) = mongol *büdir*: *büdir-badur* «stolpernd, strauchelnd, nicht gerade (gehn; [идти] неровно, спотыкаясь, криво; [marcher] mal et, comme on dit, de guingois), *büdire*-, *büdiri*- «stolpern» (SCHMIDT 124.), «broncher, faire un faux pas» (KOVAL. 1233.). — V. ö. tobolszki-tatár *bitirjak* «holperig, uneben» (шереховатый; GIGANOV 664.) és ozm. *potur* «faltig, runzlich» (ZENKER 214.), «pli, ride, fronces» (*damaçiy poturu* «parois inégales et ridées de l'intérieur du palais»; BARBIER DE MEYnard I: 413.).

Ezek szerint a magy. *botor* tkp. «holperig, uneben», a beszédre alkalmazva: «stolpernd, stotterig», *botol*- pedig e h. **botorl*- (mint: *sugall*- a régi *sugarl*-, *sugarol*-, *bitol*- a *bitorl*-, *bitorol*- helyett) jóformán ama török denominativum utánzása, melyet a teleut *püdirlü*- «stolpern» igében látunk. A *botorkál*- (mint *jár-kál*- s török eredetű alapszón: *ir-kál*-) s *botorkáz*- talán igei alapúak (v. ö. mongol *büdiri*- «stolpern»), vagy a **botorl*-: *botol*- nyomán keletkezett analogikus igei alakulatok. Néhány kapcsolatos szó a *botránkoz-ik* ige belevegyítését mutatja, így: *botránkod-ik* (Veszprém-m.) «botorkál, lábatlankodik», *botrángol*- (*bé-b.* Kapnik-vid.) «(be-)botorkál» (MTsz.). A NySz. néhány régi adattal magának a *botránkoz-ik* igének is igazolja «stolpern» értelemben való használatát (pl. «*meg botrankoztanak a meg zertü kwbe*» Komjáti), de könnyen érthető ez az értelmi csere a *botorkáz-ik* és *botránkoz-ik* alaki hasonlóságából s fogalmi közelségéből (*botránkoz-ik* t. i. tkp. «lelkében megütközik, megzavarodik»); l. e szó magyarázatát alább). Még a *botor* szó alakjára nézve megjegyezzük, hogy benne a *t* szemben a török *d*-vel ép oly hang-megfelelés, mint a magy. *kút*, *kutu* = csagataj, altaji-tatár, mongol, tunguz *kuduk* s hasonló ahhoz, hogy a *bika*, *béka*, *sárhány*, *kökény*, *kököröcsin* és sok más szóban *k* hangzik a legtöbb török nyelvjárás *g* hangjával szemben. Különválasztandó az itt tárgyalt *botor* szótól a «hebes, stolidus, stupidus, bardus; albern, dumm» jelentésű *botor* (NySz.), melynek megfelelője az ozm. *butur* «sehr fröhlich, munter, ausgelassen» (ZENKER 221.), *butur*, *budur*, *podur* «effronté, impudent, braveche; très-gai, pétulant» (BARBIER DE MEYnard I: 334, 413.), melyet

بوطور-nak is írnak (meg így: *بوطور*) s az arab *butar* (*بطر*) «mutwille, übermut, ausgelassenheit» származékának tartanak. Így tehát ez a *botor* aligha régi török eleme nyelvünknek.

botránkoz-ik, botránkod-ik 1. «offendor, scandalizor; anstoss nehmen» (pl. «bóldog aki én bennem meg nem botránkozik» Pázmány), *botránkoztat-* «scandalizo; anstoss geben» (pl. «botránkoztató szórnyúság és hiúság» Pázmány, «erdegy kesertet, kyben emberth megh akar bothrankoztathny» ÉrsC.), *botránkozás* «scandalum, offenciculum; ärgernis»; — 2. «offensor, talipedo; stolpern» (pl. «meg botrankoztanak a meg zertó kwe» Komjáti; «egyenes euswenyen botrankodasnekwl yaryak» ÉrsC.); 3. *botránkoz-ik* (Göcsej) «vétkezik: sündigen» (NySz., MTsz.).

< Csuvas *potran-* «sich empören, beunruhigt werden, sich verwirren, irre werden, in verwirrung geraten, bestürzt werden; erschüttert werden; wanken, wackeln» (возмущаться, смѣшаться, смущаться, колебаться) ezek mellett: *potrat-* «trüben, empören; mischen, schütteln; aufwiegeln, zur empörung bewegen» (мутить, смѣшать, взболтать; замѣсить, растворить; возмутить, взбунтовать), *potránzék* «trüb» (z. b. wasser; *p. ši* мутная вода), *podormak* «aufruhr, empörung» (бунтъ, смятєніє; ZOLOTN., ASMARIN: Матєріалы XVI, 153, 293, 304.), melyekhez mint jövevényszók csatlakoznak: cseremisiz *puđran-, puđuran-* «vermischt, verwirrt werden; sich empören», *puđurat-, puđarat-* «mischen, umrühren, verwirren; aufwiegeln» (*puđrine* «zorn; гнѣвъ» SZILASI 179—180.). — V. ö. csagataj *botra-* «zerstreut, zerrüttet, gestört, in unordnung, verwirrt, beängstigt, betrübt sein» (پریشان, پراکنده اولمق; SEJKH SZULEJMAN 76.), *botrak* «zerstreut, verwirrt, beängstigt, betrübt» (مکتل, پریشان, پراکنده; u. o.), «störend» (VÁMB. Stud. 245, hol *botra-* «zerstreuen, auseinanderwerfen, vernichten», *botraštur-* «zerstáuben, hin- u. herschlándern»), *butra-, potra-* «sich zerstreuen, zerstieben, sich entfalten, sich auflösen», *butraš-* id., *putrat-, potrat-* «zerstreuen, auflösen, auseinander werfen, treiben, jagen» (ZENKER 214.).

CzF. szótárának meghatározása szerint *botránkoz-ik* annyi mint: «általán erkölcsi értelemben megütközik; különösen: mások gonosz, vagy gonosznak vélt tettein fönnakad, s a miatt hogy

ezek által másokban is bűnös gondolatok, gyanuk keletkeznek, vagy mások is hasonló tényekre kapnak kedvet, ösztönt, boszorkodik, utálatra gerjed». Tényleg a «lelki fölháborodás, az erkölcsi megütközés» jellemző jegye a «botránkozás» fogalmának, szemben a «botláséval», mely viszont úgy mint a «botorkázás», a «testi (különösen lábbal való) megütközés» szava. A két fogalomnak közös jegye megérteti ugyan, hogy a két szó használata átvitelesen átcsap egymás körébe, vagyis hogy beszélünk «lelki v. erkölcsi botlásról» s viszont egyes régi írók elvétve a *botránkozást* is használják a «testi botlás» kifejezésére, mégis a két szónak különválasztását javallja azon körülmény, hogy a török eredetűnek bizonyult *botor*, *botorkál*-, *botol*- török-mongol kapcsolatai közt nem találjuk meg azt a reflexivum (-n-, -an-) igei képzést, melyből a *botrán-kodik*, *botrán-kozik* alapszavát úgy magyarázhatnók, mint pl. az ugyancsak török alapú *boszan-kodik*, *bocsán-ik* igéknél; már pedig föltéve, hogy a *botorkál*-, *botol*- csakugyan török eredetű igei alapból valók (l. erre nézve fentebb), még akkor sem gondolhatnók, hogy ezen igei alaphoz a magyar nyelvtörténetben csatlakozott volna a nem élő s aránylag gyér -án képző, minthogy török eredetű igen ilyen *ujabb* (azaz nem a törökségből való) alakulat nem igazolható. Nincs is szükségünk e fölvételre, minthogy a csuvas *potran*- igében megtaláljuk alak és jelentés szerint pontosan egyező mását a *botrán-kodik*, *botrán-kozik* alaprészének, mely egyszersmind arról tanúskodik, hogy itt a közhasználatú «lelki fölháborodás» értelem az eredetibb s a «testi botlás»-féle csak a hasonló s fogalmilag is közel álló *botorkál*-, *botol*- szavak hatása, más szóval hogy itt a jelentésbeli egybekeveredés gyakori esetével van dolgunk.

bozontos «villosus, hirsutus, hispidus; struppig» (Kreszn., NySz.); «hosszú, fityegő s összekuszált szőrű, baglyas, borzas, fésületlen, kócos; zottig; mit langen, verwirrt, struppigen haaren» (pl. «*bozontos guba, kucsma, komondor, czigány-purdé*» CzF.).

< Ozm. *bozintü*, *bozuntu* «ce qui est détordu, défait, effilé; das aufgedrehte, aufgetröselt» a *boz*- «zerstören, verderben; in unordnung bringen» stb. igéből (ZENKER 219, 218.).

A *bozontos* e szerint fölös -s melléknévi képzővel megtoldva magyarítja a már magában is melléknévi értelmű török szót, melynek alak egyezése mellett különösen «aufgetröselt» jelentése illik a magyar szóhoz.

bölcs (accus. *bölcsé-t*; *bewch* Wespzprémic., ÉrdyC., KazC., *bwleh* Schlägli Szój. 24. sz., *bülcz* VirgC., *belch* RMNy. II., *belcz* JordC.) 1. «doctus, eruditus, consilius, literatus, sapiens, philosophus; weise; gelehrt, klug»; 2. «magus; zauberer» (pl. «*napkeleti bölcsék*» = «magi» a bibliában; «*a Pharahó varasló bölcséi*» 1675-ből), *bölcsés* (*böccses* Kecskemét) 1. «böles; weise»; 2. «utilis, salutaris; lehrreich», *bölcsesség, bölcsesség* «doctrina, sapientia, sophia; weisheit», *bölcsel-* (Székelység): *el-bölcsel-* «el-okoskodja, elvitatja; abstreiten, wegdisputiren», *le-bölcsel-* «okoskodva ledisputál, letanácsol, lebeszél; abdisputiren, abraten, abreden», *bölcselked-ik* «philosophor, sapio»; *bölcsköd-ik* (*böcsköd-ik* Székelység) «elbizakodva, henczegve, sértőleg beszél; übermütig, hochmütig, beleidigend sprechen» (NySz., MTsz.).

< Mongol *bügei* «chaman, enchanteur, bonze» (шаманъ, бонзъ) e mellett: *büge* «chaman, enchanteur» (шаманъ, волшебникъ, волхвъ, melyből: *bügele-* «exercer la magie, battre la caisse pour évoquer les esprits; cela se dit de ces enchanteurs, qui portent à la ceinture quantité de grelots et un tambour sur lequel ils frappent, et qu'ils accompagnent du son de leur grelots, en remuant le corps ou en marchant»; KOVAL. 1245, 1242—3.), *bögé* «zauberer, schaman» (*bögéle-* «zaubern, gaukeln» SCHMIDT 120.) = kalmuk *bö* «zauberer» (*böle-* «zaubern» ZWICK 162.), burjét *bö* «schaman» (*böle-* «zaubern» CASTRÉN) = ujur *bögü, bögi* (ezen ujur glossával magyarázva: *biliklik*) «kenner, wissender, weiser, gelehrter» (pl. *hekimlerke hikmet asik kilmadi, bügilerke bilik elik tutmadi* «den weisen hat die weisheit nicht genützt, den gelehrten hat das wissen nicht getroffen»; VÁMB. Ujur. Sprachmon. 212.), kún *bügü* «weiser, prophet»: *bv gvlar-de'ulam ol sözleptrur* = *bügülärdän ulam sözlöp turur* «durch die weisen spricht er (der heilige geist) zu uns» (Cod. Cum. KUUN 212, RADL. 76, 109.), csagataj *bögü* «zauberer» (SEJKH SZULEJMAN 84.).

A török *sat-* «verkaufen» igéből származó csagataj *satkuži* = volgai-tatár *satücé*, ozm. *satiži* «verkäufer, krämer» = magy. *szatács* egyezések tanulsága alapján helyesen véli BUDENZ, hogy a *bil-* «wissen» igéből hasonló módon képzett csagataj *bilgüži* = volgai-tatár *beleucé*, ozm. *bilizi* «ein wissender, gelehrter» (ZENKER 238—9, Оszтpоuмoв) mint jövevényt a magyarban nem *bölcs*,

hanem *bölcs*-féle alakkal jelentkeznek (MUGSz. 469—770.). Bár újabban is történt kísérlet a magy. *bölcs* = ozm. *biliži* egyeztetés támogatására*) (Nyör 29 : 353—6.), ezt a nézetet mégis végkép el kell ejtenünk; mert a magyar szó alakjának értelmezésében nem indulhatunk ki az ozmanli alakból s mert nem tudnánk rá egyéb esetet, hogy valamely törökből eredt szavunk második zárt szótagjának diphthonguspótló hosszú hangzója minden nyelvtörténeti nyom nélkül elenyészett volna. De igen valószínűtlen az a föltevés is, hogy *bölcs* szavunk a finn *miele*, lapp *miälä*, mordvin *mel. zürjén-votják mil* «sinn. verstand, gesinnung» megfelelője volna *-s* képzővel bővülve (MUGSz. u. o.); mert nincs az ily elemzéssel kifejtett alapszónak egyébként semmi nyoma a magyarban s a képző különös hangalakulata is igazolásra szorul. A *bölcs*-éhez egészen hasonló végzetű *ales*, *erkölcs*, *gyümölcs* s az ugyanily hangsoporttal szóközépen ejtett *bölcső*, *bulcsú* és a régi *bolcsát-* (= *bocsát-*) szavak ujjímutatását követve alkalmasabb megfejtése kereshető szavunknak a mongol *bügeci* szóban, melynek a *büge* alapszó *bö* változatával bizonyára **böci* melléalakja is van. Alakilag pontosan megfelel ennek a magy. *bölcs* < *böcs* az idézett adatok *l* járulékmássalhangzójával s a rövid szóvégi hangzónak ugyanolyan kopásával, mint a *gyöngy* = tör. *jinži*, *szatócs* = tör. *satiüci*, *szücs*, *kút* s más szavak esetében. A mi a jelentést illeti, erre nézve figyelembe veendő, hogy a keleti nomád magyar népnek «bölcse», nem ám az a «doctus, literatus, philosophus», a mely fogalmakra e szót a későbbi nyelv alkalmazza, hanem az ki ma is a népnek «tudósa», minden nagyobb bajában tanácsadója és «ráolvasásai-
val» segítője (v. ö. or. *знахарь* «zauberer», tkp. «kenner» a *знать* «kennen, wissen» igéből). Ezeknek a mi korunkbeli «tudósok»-nak a pogány hitéletben a samán felel meg s ennek magyar neve voltaképp a *bölcs*, mely ugyanonnan került nyelvünkbe, a honnan a *bü-báj*. Ha tehát az első keresztény tanítások kapcsán a «magus» fogalomra a «napkeleti bölcsek» kifejezést alkalmazták, ebben csak a régi nyelvszokás érvényesült, mely szerint a *bölcs* éppen a mágusi mesterséget gyakorló *bü-báj*os embereknek volt a neve. E mellett igen föltehető, hogy megvolt már akkor e szónak általánosabb

*) Helytelen itt a hivatkozás a magy. *szücs* = csuvas *séwés*, virjal *süze* «schneider» egyezés esetére; mert itt a csuvas szó nem igéből való képzés (nem a csuvas *sölä*-, *sälä*- = tat. *žöjlä* «nähen» származéka), hanem a csuvas *séwé* «naht» (пoвѣ; ASMARIN: Материалы 297. l.) = tat. *žöj*, baskir *jüj* id. névszónak a valamivel foglalkozást jelentő *-ci* = esuv. *-sé*, *-s* képzővel való szerkesztése (= tat. **žöjce*). A félreértést okozó ЗОЛОТНИЦКИТől közölt *сүльс* alak a *süze* mellett olyan változat, mint *aldan* az *avdan*, *adan* «hahn» szó mellett.

«tudós, okos»-féle értelme is, úgy mint ezt a mongol *bügeci*-vel azonos jelentésű képzőtlen *büge* «chaman, enchanteur» alapszónak kún *bügü* «weiser, prophet», ujgur *bögü* «kenner, wissender, weiser, gelehrter» másánál igazolva látjuk.

bövény (*buten* Schlägli Szój. 1634. sz., *belyn* Besztercei Szój. 1050. sz., *belén* Heltai, *böliny* Molnár A., *belénd* Melius, *belind* Páriz-Pápai) «bison, vison; auerochs» (NySz.), «bosellus» (Besztercei Szój.) = «basellus» (*belem* Schlägli Szój. 1631. sz.), «centaurus» (*buten* u. o. 1634. sz.). — **bölm-bika** (*belem bika* Besztercei Szój. 1053. sz.; *böm-bika* Háromszék, *bömbös-bika* Zemplén-m.) «ardea stellaris; rohrdommel» (Comen.; «*ókkór avagy bölm bika onocratulus seu taurus*» u. a., *bömbölő bölm bika* Zrinyi; NySz.).

< Baskir *bülän* «elentier» (ЛОСЬ; KATARINSZKIJ), *bulan* id. (orenburgi szót. 37.), csagataj *bulan* id. (BUDAGOV I: 289.), kojbál *bučan* (CASTRÉN), *pulan* (KATANOV) id., altaji-tatár *pulan* id. (COXATYÍ, ЛОСЬ; VERBICZKIJ) = volgai-tatár *bolan* «hirsch, rentier» (ОЛЕНЬ; OSZTROUMOV, Učebn. 38.), csuvas: anatri *pëlän, polän*, virjal *pulän* id. — V. ö. mongol *buçu* «hirsch» (ОЛЕНЬ; SCHMIDT 110.), «chevreuil, cerf» (изюбрь = «reh»; KOVAL. 1160.), burjét *bugu, bugo, bogo* «hirsch» (CASTRÉN: német-burj. szót. 198.), tunguz *bugu* «hirsch», mandsu *buço, buçu* id. (ОЛЕНЬ; ZACHAROV 528.) = csagataj *bogu* «eine gazellenart» (VÁMB. Stud. 248.), kirgiz *bugi* «elentier» (ЛОСЬ, ОЛЕНЬ; KATARINSZKIJ), *bogu* «hirsch» (ОЛЕНЬ, САМЕЦЬ; u. a.), melyek a török *bulan* szót (e h. **buçulan*) származéknak mutatják az *arşlan* «löwe», *kaplan* «tiger», *zirtlan* «hyäne», *arlan* «maulwurf» állatnevek utórészével.

A magy. *bövény*-nek pontosan megfelelő magashangú alakot csak a baskirban találunk, ép úgy mint a *gödény* esetében, melynek a köztörök *kotan* mellett csak a jakutban akad hangrendileg is hiven egyező *kütän* párja. Ez esetek tanulságosak a *böncsök* (= magy. *böncsök*), *böncső*, *tömlő*, *péczék* s más hasonló szavakra nézve, melyeknek csak mélyhangú másait igazolják forrásaink, de a magyar adatok nyomán magashangú változataik is joggal föltehetők. A jelentéseltérés a magyar és török szavak közt különösen természetrajzi neveknél s némileg hasonló fajoknál több más esetben is tapasztalható. Kétségtelen, hogy a *bölm-bika* előrészében ugyan csak a *bövény* szó van alkalmazva; mutatja ezt e madárnak régi

ökör-bika neve («a gémnék nem utolsó neme az *ökör-bika*, kinek nagy hosszú nyaka és nagy begyi vagyon» Miskolczi, NySz.), továbbá hogy a mongolban is *buça-sibaçun* «rohrdommel» (вунь, tkp. «bullochse-vogel», SCHMIDT 110.), «butor (ardea stellaris)»; KOWAL. 1159.), ép úgy mint a burjéban *ukur* «taucher, reiber» (CASTRÉN) = mongol *üker* «rindvieh» (= magy. *ökör*). Ez utóbbi adatok alapján magát a *bölöm-bika*, ill. *ökör-bika* kifejezést is török eredetűnek vehetjük annál is inkább, minthogy az összetétel elemeit alkotó szók is török eredetűek. A nyelvjárási *böm-bika*, *bömbös-bika* változatok e szerint a *bölöm-bika* előrézésének félreértése folytán keletkezett népetymologiai alakulatok. A régi forrásokban előforduló *belénd*, *belind* alakokban a vég-mássalhangzó nyilván a *belénd-fü* «hyoscyamus» (Meliusnál: *belénfü*) nevével való összezavarás folytán keletkezett járulékelem.

börtü, *börtü* «globulus aureus; goldkorn» (NySz.); «a filigrán munkában használt ezüst- vagy aranygolyócskák»; (Szentpéterynél:) «körner: *bertök*, kisebb s nagyobb golyóbis formájú darabokba öszve futott ezüstaprólék» (*börtüs mü*, *bertös gomb*; BALLAGI A. Kecskeméti ötvöskönyve 140; NySz.).

< Kún *bürtük* «sandkorn» (RADL. Cod. Cum. 76; «...rtuk: eyn santkorn» KUUN Cod. Cum. 135.), volgai-tat. *börtök* («kleine teile eines gegenstandes einzeln genommen, krümchen, körnchen» (часть чего либо отдельно взятая, крошка, зерно; *börtöklä*- «klauben; einzeln, körnerweise auflesen; брать что либо, перебирать, выбирать по одиночку, *kura-žilägen börtökläb žejalar* «die himbeere klaubt man einzeln»; OSZTROUMOV) = baskir *bürtük* id. (*ikmäk bürtüge* «ein krümchen brod», *büjgaj bürtüge* «das weizenkorn; зерно пшеницы»; *bürtüktä*- «klauben, körnerweise auflesen»; *tauék jemde bürtüktäb ašaj* «das huhn kjaubt körnerweise sein futter»; KATARINSZKI), kumik *bürtük* «korn» (зерно; МОСЧИР 57.) = jakut *burduk* «mehl; korn» (BÖHTLINGK 143.).

A magyar és török szavak pontos alaki és jelentésbeli egyezése a végzetek szabályszerű eltérése mellett ótörök átvételre vall. Valószínű, hogy a magy. *börtü*-nek nem pusztán ötvösműves, hanem szélesebb körű alkalmazásban volt «körnchen, kügelchen»-féle értelme.

bötke, *bötkö*, *bötyök*, *bütyök*, *bütykő* (accus. *bötkö-t*, *bögykö-t*, *bütyköt*; *bôtke*, *bôtkezés* Moln. Alb., *bôthkyben* ÉrsC., *bötykő*, *bütkös* PárizP.-Bod; *bötök* Balaton-vid., *bötkö* Erdővidék, *böcsök* Somogy-m.) «nodus, geniculum, bulbus, tuber; knoten, knorren» (*szőlő-fa bötkéje*; *bötkö*, *íz a fűszáron*; *kákán bötyköt keresni*), *bötök* «az öregháló mindkét húzókötelének a hossza közepén kötött bog», *böcsök* «göb a fában»; *bötkös*, *bötkés*, *bötykös*, *bütykös* «geniculatus, nodosus, bulbosus; knotig, knorrig»; *bötykös* (Baranya-m.) «hasas, domború (pl. a lámpaüveg, toronytető); bauchig (z. b. ein lampenglas); NySz., MTsz.).

< Mongol *biteye*, *biteyi* «tumeur, squirre, excroissance, glande» (желвакъ, нарость, желъза; KOVAL. 1137.).

A szoros jelentésbeli azonosság mellett alakilag a magy. *bötyök*, *bütyök* viszonyát a mongol *biteyi* (*bitegi*) szóhoz olyképp lehet fölfognunk, mint a *bögyök*, *bögyék* szót a mongol *beteyi*-hez (l. fentebb a *bögy* szónál), mely két egybevetésnél tanulságos, hogy míg emitt az *ë*-vel váltakozó *ö*-nek *e*, amott az *ü*-vel váltakozó *ö*-nek *i* hangzó felel meg a mongol egyezésben (v. ö. magy. *bötü*, *bëtü*, *bütü* = tör. *bitik*). Hogy amott a *t* (*ty*) hangzás ezen minőségében megmaradt, emitt pedig *gy*-re változott, különböző nyelvjárásokból való eredetben bírja legvalószínűbb okát. A *bötke* ejtés (mely a *bötkö*, *bütykő* változatoknak is alapja), úgy látszik, a *bögyök*: *bögyöke*, *bögyöge* (= mong. *beteye*) alakok viszonya szerint föltehető ép véghangzójú mása a *bötök*, *bötyök* alaknak, vagyis végzetében a *biteye* (*bitege*) véghangzóját tükrözi; emellett benne a hangsúlytalan középső magánhangzó elisióját a *bötök*, *bötyök* ragozott és képzett alakjainak (*bötkö t*, *bötykö-s*, *bötyk-e*) analogiai hatásának tulajdoníthatjuk (v. ö. különben e ponthoz a csagat. *bötege* «kropf» mellett igazolt *bötke* változatot; l. fentebb a *bögy* szónál). Végül a *böcsök* < *bötyök* nyilván újabb magyar nyelvtörténeti alakulat, a mint talán eme tájnyelvi mélyhangú változatokat is magyarázhatjuk: *butykó*, *butyikó*, *butikó*, *buczko* «bütyök, bog, göres, csomós, kidudorodás» (MTsz.). — A «bütyök» jelentésű *buczko* szónak köznyelvi alkalmazása a «homok-buczkákra», vagyis «homokdombokra», számbavéve hogy a somogymegyei «fabütyök, göb» jelentésű *böcsök* mellett is van: *böcsök* «a talaj kis emelkedése, domborulata» (Somogy-m.), azt a sejtelmet keltik, hogy a kirgiz *betkej* «abhang eines berges; anhöhe überhaupt» (склонъ горы, косогоръ, вообще возвышенность; КАТАРИНСКИИ) szintén az itt tárgyalt szókhöz tartozik s így a törökség terén is igazolva volna másuk.

MUNKÁCSI BERNÁT.